

پژوهش‌ها در معمار اسلامی ۲۰

شماره شصت و دوم - ۱۳۹۷

فصلنامه علمی پژوهشی
قطب علمی معماری اسلامی
سال ششم - شماره سوم - پائیز ۱۳۹۷

- تجلی عالم مثال در طراحی فضای شهری، سیری از خیال تا واقعیت: مورد پژوهی: میدان قبله شهر مشهد مقدس
سید عبدالهادی دانشپور / زهرا غفاری آذر / فاطمه درستی
- ارزیابی مفاهیم اسلامی طراحی مسکن، با هدف بازآفرینی در مسکن معاصر
رضا حسین پور / آریتا بلالی اسکویی / محمدعلی کی‌نژاد
- بازساخت مؤلفه‌های مؤثر بر شکل‌گیری مکان در شهر ایرانی اسلامی: مورد پژوهی: مسجد نصیرالملک و مسجد جامع عتیق شیراز
علی‌رضا صادقی / مهدی خاکزند / امید باقرزاده
- بررسی تطبیقی تعامل کودک با محیط شهری از منظر اندیشه‌ی اسلامی و غربی
مرتضی میرغلامی / مینو قره‌بگلو / پریا پارسا
- آسیب‌شناسی پروژه‌ی مسکن مهر با توجه به آموزه‌های شهرسازی الگوی بومی سکونت (مورد مطالعاتی: بندر خمیر)
محمد صالح شکوهی بیدهندی / علی سبحانی / سپهر ژند
- گونه‌شناسی دیوارهای هو در معماری ایرانی
ترگس کریمی / رضا ایوبی / داریوش حیدری
- شاخص‌سازی قناعت در معماری
محمد مهوش / مهدی سعدوندی

پژوهش‌های معماری اسلامی

شماره شایا: X - ۹۷ - ۳۳۸۷

فصلنامه علمی - پژوهشی
قطب علمی معماری اسلامی
سال ششم - شماره سوم - پائیز ۱۳۹۷

مدیر مسئول: معاونت پژوهشی دانشگاه علم و صنعت ایران

سر دبیر: دکتر محسن فیضی

مدیر داخلی: دکتر فاطمه مهدیزاده سراج

ویراستار ادبی فارسی: سارا متولی

کارشناس مجله: امیرحسین یوسفی - زهرا کاشانی دوست

ویراستار انگلیسی: محمد رضا عطایی همدانی

هیأت تحریریه:

دکتر سید غلامرضا اسلامی: دانشیار دانشگاه تهران

دکتر حسن بلخاری: استاد دانشگاه تهران

دکتر مصطفی بهزادفر: استاد دانشگاه علم و صنعت ایران

دکتر محمد رضا پور جعفر: استاد دانشگاه تربیت مدرس

دکتر مهدی حمزه نژاد: استادیار دانشگاه علم و صنعت ایران

دکتر اسماعیل شیعه: استاد دانشگاه علم و صنعت ایران

دکتر منوچهر طیبیان: استاد دانشگاه تهران

دکتر حمید ماجدی: استاد واحد علوم تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی

دکتر اصغر محمد مرادی: استاد دانشگاه علم و صنعت ایران

دکتر غلامحسین معماریان: استاد دانشگاه علم و صنعت ایران

دکتر فاطمه مهدیزاده سراج: استاد دانشگاه علم و صنعت ایران

مهندس عبدالحمید نقره کار: دانشیار دانشگاه علم و صنعت ایران

دکتر محمد تقی زاده: استادیار واحد علوم تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی

دکتر علی یاران: استاد وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

طراح جلد و صفحه آرا: امیرحسین یوسفی

قیمت: ۱۵۰۰۰ ریال

لیست داوران این شماره:

دکتر احد نژاد ابراهیمی (استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز)
دکتر سعید نوروزیان ملکی (استادیار دانشگاه شهید بهشتی)
دکتر علی اسدیپور (استادیار دانشگاه هنر شیراز)
مهندس عبدالحمید نقره کار (دانشیار دانشگاه علم و صنعت ایران)
دکتر سمانه تقدیر (استادیار دانشگاه علم و صنعت ایران)
دکتر رضا خیزالدین (دانشیار دانشگاه علم و صنعت ایران)
دکتر مریم روستا (استادیار دانشگاه شیراز)
دکتر جعفر طاهری: استادیار دانشگاه فردوسی مشهد
دکتر شهریار ناسخیان (استادیار دانشگاه هنر اصفهان)
دکتر محمدباقر کبیر صابر (استادیار دانشگاه تهران)
دکتر پریسا هاشم پور (استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز)
دکتر محمدرضا عطایی همدانی (استادیار دانشگاه آزاد)
دکتر سعیدعلی تاجر (استادیار دانشگاه بوعلی همدان)

نشریه پژوهش‌های معماری اسلامی بر اساس مجوز کمیسیون نشریات
وزارت علوم تحقیقات و فناوری به شماره ۱۳۷۲۰۶/۱۸/۳ مورخ
۹۳/۷/۲۸ از شماره نخست دارای اعتبار علمی پژوهشی می باشد.

این مجله در پایگاه‌های (SID) و (ISC) نمایه می شود.

مقالات مندرج در این مجله، الزاماً بیانگر نقطه نظرات «پژوهش‌های معماری اسلامی» و «قطب علمی معماری اسلامی» نمی باشد و نویسندگان محترم، مسئول مقالات خود هستند.

نشانی دفتر مجله: دانشگاه علم و صنعت ایران / قطب علمی معماری اسلامی / کد پستی ۱۶۸۴۶۱۳۱۱۴ / تلفن مستقیم: ۷۷۴۹۱۲۴۳ - ۰۲۱

نشانی راینامه: jria@iust.ac.ir / نشانی وب: <http://iust.ac.ir/jria>

آسیب شناسی پروژه‌ی مسکن مهر با توجه به آموزه‌های شهرسازی الگوی بومی سکونت (مورد مطالعاتی: بندر خمیر)*

محمد صالح شکوهی بیدهدنی**

دکترای شهرسازی و استادیار دانشگاه علم و صنعت ایران

علی سبحانی***

پژوهشگر دکترای دانشکده معماری و محیط مصنوع دانشگاه فناوری دلفت هلند

سپهر زند****

پژوهشگر دکترای لابراتوار نحو فضا دانشگاه UCL انگلستان

تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۰۷/۱۵ تاریخ پذیرش نهایی: ۹۷/۰۲/۲۲

چکیده:

الگوی بومی سکونت، محصول سده‌های متمادی از تجربه‌ی بشر است که تلاش داشته، در انطباق با ویژگی‌های فرهنگی (اسلامی) و اقلیمی (ایرانی)، معماری و شهرسازی را شکل دهد. این الگو آموزه‌هایی را دربردارد که می‌تواند برای معماری و شهرسازی معاصر نیز کارآمد باشد. بنابراین، برای آسیب‌شناسی الگوی معاصر ساخت‌وساز، می‌توان آن را با الگوی بومی سکونت مقایسه کرد. گرچه منظور از این مقایسه، تکرار گذشته در شرایط زمانی کنونی نیست؛ اما نمی‌توان از دستاوردهای تاریخی بشر نیز غافل شد و تنها در پی الگوی وارداتی سکونت بود. نیاز روزافزون به مسکن دولت‌ها را به مداخله‌ی بیشتر برای تولید مسکن، علی‌الخصوص برای اقشار کم‌درآمد رهنمون کرده است. تا کنون شیوه‌های مختلفی برای پاسخ به این نیاز به کارگرفته شده است. مسکن مهر آخرین تلاشی است که در سال‌های اخیر برای تولید مسکن انبوه انجام شده است. ابعاد گسترده این پروژه تأثیرات مختلفی را بر شهرهای کشور داشته است. مطالعه و بررسی این پروژه و نقد آن نیاز به معیاری مناسب دارد. بی‌شک مراجعه به آموزه‌های معماری و شهرسازی بومی کشور می‌تواند مبنای صحیحی برای نقد این پروژه‌ها باشد. بر همین مبنای مطالعه‌ی حاضر تلاشی است برای تبیین ارزش‌های موجود در معماری و شهرسازی بومی که در ساخت پروژه‌ی مسکن مهر مغفول واقع شده‌اند. این پژوهش به این پرسش پاسخ می‌گوید که «الگوی بومی سکونت در ایران چه آموزه‌هایی را برای الگوی سکونت در پروژه‌های مسکن مهر دربردارد؟».

روش تحقیق در مطالعه‌ی حاضر، روش تطبیقی (مقایسه‌ی دو مورد مطالعاتی) است. این مقاله بخشی از نتایج پروژه «نقد مسکن مهر و میزان انطباق الگوهای مسکن مهر با آموزه‌های معماری بومی در پنج شهر نمونه» است که توسط پژوهشکده مطالعات توسعه جهاد دانشگاهی تهران و برای معاونت معماری و شهرسازی وزارت راه و شهرسازی در سال ۱۳۹۴ تهیه شده است. مطالعه‌ی فوق‌الذکر، به مقایسه‌ی الگوی بومی سکونت با پروژه‌های مسکن مهر در پنج شهر ارومیه، قزوین، کرمان، بابل و بندر خمیر پرداخته است. این مقاله با استناد به پیمایش انجام شده در یکی از این پنج شهر، بندر خمیر را به عنوان نمونه برگزیده است و الگوی سکونت را در دو محدوده‌ی «محله‌ی صدرالاسلام» و «پروژه‌ی مهرورزان ساحل بندر» مقایسه خواهد نمود.

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که مسکن مهر را می‌توان از نظر مکانیابی، فرآیند شهرسازی، ارتباط با زمینه‌ی اقلیمی، تعادل اقتصادی و رقابت‌پذیری در توسعه، هویت شهری، معماری و سیما و منظر شهری و انسجام اجتماعی نقد نمود. برای این نقدها، راه‌حل‌های روشنی در الگوی بومی شهرسازی و معماری وجود دارد که مغفول ماندن آن‌ها در اجرای پروژه‌های مسکن مهر موجب چنین مسائلی شده است.

واژه های کلیدی: الگوی معماری و شهرسازی، معماری بومی، شهرسازی بومی، مسکن مهر، بندر خمیر.

* این مقاله بخشی از نتایج پروژه «نقد مسکن مهر و میزان انطباق الگوهای مسکن مهر با آموزه‌های معماری بومی در پنج شهر نمونه» است که توسط پژوهشکده‌ی مطالعات توسعه‌ی جهاد دانشگاهی تهران و برای معاونت معماری و شهرسازی وزارت راه و شهرسازی در سال ۱۳۹۴ تهیه شده است.

مقدمه

مسئله‌ی سکونت و ابزار تولید آن به عنوان یکی از نیازهای اصلی بشری مورد بحث بوده است. در ایران و به خصوص در سال‌های اخیر تولید کالبد قابل سکونت به سؤالی اساسی تبدیل شده است. مسکن مهر به عنوان آخرین تلاش برای جواب به این سؤال اساسی در ایران است که موفقیت و یا عدم موفقیت آن نیاز به تأمل و تحقیق ویژه دارد. نقد منصفانه و به دور از جهت‌گیری‌های سیاسی می‌تواند در بهینه‌سازی این مدل و یا مدل‌های سازنده‌تر برای تأمین مسکن مورد نیاز جمعیت رو به رشد ایران مفید واقع شود. ضرورت انجام چنین تحقیقی در آسیب‌شناسی مسکن مهر، بیشتر از آنجا محرز می‌شود که می‌تواند مانع از تکرار خطاها در برنامه‌های جدیدی همچون «مسکن اجتماعی» گردد.

از این رو، مطالعه‌ی حاضر تلاش دارد به این سؤال پاسخ دهد که «الگوی بومی سکونت در ایران چه آموزه‌هایی را برای الگوی سکونت در پروژه‌های مسکن مهر دربردارد؟». پاسخ به این سؤال در حقیقت راهگشای نقد پروژه‌های مسکن مهر از منظر تطبیقی در قیاس با محلات واجد ارزش بومی است. با توجه به سابقه‌ی طولانی مسئله‌ی سکونت در ایران و پایداری الگوهای بومی سکونت، به نظر می‌رسد که مدل‌های تولید انبوه مسکن نمی‌تواند بدون استفاده از این الگوها، روندی همگون با شهر داشته باشد. ساختار الگوی سکونت، آن‌گونه که در ادامه تعریف خواهد شد؛ در این مطالعه در مقیاس «محله» تحلیل و ارزیابی خواهد شد. زیرا بر اساس مبانی نظری موجود در مطالعات مربوط به شهر در سرزمین‌های اسلامی، محله از مهمترین اجزای شکل دهنده‌ی شهر و عنصر هویتی تعریف‌کننده‌ی الگوی سکونت به حساب می‌آید.

در این مقاله ابتدا با مراجعه به متون صاحب‌نظران معاصر معیارها و شاخص‌های معماری و شهرسازی بومی استخراج شده است و سپس با چارچوب نظری به دست آمده یک نمونه از بافت بومی در بندر خمیر و یک نمونه از مسکن مهر در نزدیکی این شهر به صورت تطبیقی مورد مطالعه قرار گرفته است.

تعاریف عملیاتی واژگان

مسکن مهر طرحی در دولت نهم جمهوری اسلامی ایران، برای خانه‌دار کردن قشرهای کم‌درآمد بود که طبق آن دولت با واگذاری زمین رایگان سعی داشت خانه‌سازی را تشویق کند (سعیدی کیا ۱۳۸۷). خانه‌های ساخته شده در این طرح عموماً در حاشیه‌ی شهرها بودند. در چارچوب این طرح، بنا بر این بوده است که حدود ۲/۷ میلیون واحد مسکونی ساخته و واگذار گردد (افشار ۱۳۹۲). مهم‌ترین هدف در طرح مسکن مهر، تأمین مسکن ارزان قیمت و آسان برای اقشار کم‌درآمد بوده است.

دومین مفهوم کلیدی این مطالعه، الگوی معماری و شهرسازی، یا در مفهوم اعم، الگوی سکونت است. منظور از الگوی سکونت، الگوهای کلان در حوزه‌ی اجتماعی و اقتصادی و نیز سازمان فضایی (متشکل از نظام عرصه‌های عمومی، نقش و جایگاه مرکز محله، سلسله‌مراتب شبکه‌ی معابر، قلمرو و اندازه محله) است (پژوهشکده مطالعات توسعه جهاد دانشگاهی تهران ۱۳۹۴). ساختار الگوی سکونت در این مطالعه در مقیاس محله تحلیل و ارزیابی می‌شود؛ زیرا طبق مبانی نظری موجود پیرامون شهر در سرزمین‌های اسلامی، محله از مهمترین اجزای شکل دهنده‌ی شهر و عنصر هویتی تعریف‌کننده‌ی الگوی سکونت به حساب می‌آید (توسلی ۱۳۸۱، ۹).

الگوی بومی سکونت از دید صاحب‌نظران معاصر معماری و شهرسازی

برخی معماران و شهرسازان ایرانی تلاش کرده‌اند تا با بررسی گذشته معماری ایرانی آن را تحلیل کرده و اصول و ویژگی‌های بنیادی آن را برشمارند. یافتن مبانی و اصول کلی نه فقط لازم، بلکه اجتناب‌ناپذیر است؛ زیرا سرچشمه‌ی آفرینش فرم‌ها و کالبد‌های مادی است. در ادامه به برخی از مهم‌ترین آرای مطرح در این خصوص پرداخته می‌شود.

جدول ۱. دیدگاه‌ها درباره‌ی الگوی بومی سکونت در ایران

متفکر	دیدگاه کلی	معیارها و ارزش‌های ویژه
محمود توسلی	مقیاس طراحی شهری کل شهر و مجموعه‌های تاریخی و قدیمی است.	<ol style="list-style-type: none"> ۱. ترکیب و انسجام فعالیت و فرم ۲. جنبه‌های ادراکی و حسی ۳. هماهنگی تناسب، تداوم و پیوستگی ۴. نظم ۵. محصوریت ۶. ارتفاع ۷. توازن ۸. تقارن ۹. تباین ۱۰. نسبت و تناسب ۱۱. مقیاس ۱۲. اصل سادگی ۱۳. نشانه ۱۴. تعادل
حسین سلطانزاده	فضای شهر کانون فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی است. گذرهای شهری، میدان‌ها، دروازه‌ها و بازارها مهم‌ترین فضاهای شهری بوده‌اند.	<ol style="list-style-type: none"> ۱. سلسله‌مراتب شبکه‌ی راه‌ها ۲. نحوه‌ی استقرار فعالیت‌ها در کنار راه‌ها ۳. رشد ارگانیک و تدریجی سکونتگاه‌ها ۴. ابعاد و تناسب فضای ۵. خصوصیات کارکردی
هادی ندیمی	زیبایی و شکوه هنر گذشتگان، نتیجه‌ی حلول معنویت و باورهای دینی و اتصال با حقیقت است.	<ol style="list-style-type: none"> ۱. نظم ۲. تعادل و هماهنگی ۳. خویشاوندی با طبیعت ۴. استفاده از مصالح بوم‌آورد ۵. رنگ‌های اثیری ۶. جایگاه مقدس نور ۷. توجه ویژه به جایگاه آب ۸. طرح‌های اسلیمی ۹. هندسه کمال یافته ۱۰. استفاده از اشکال کلیدی ۱۱. میل از وحدت به کثرت
محمد رضا حائری	تعادل معیار و محک اصلی در سنجش کالبد شهر است.	<ol style="list-style-type: none"> ۱. محصوریت و تعریف فضای معماری ۲. استفاده از مصالح بوم‌آورد ۳. حفظ دقیق کارکردهای اداری و سیاسی ۴. مقیاس متعادل با کارکرد
مهدی حجت	فضا و کیفیت فضایی نه صرفاً از خصیصه‌های کالبدی فضا برمی‌آید و نه صرفاً از شخصیت و وجود ادراک‌کننده‌ی آن؛ بلکه حاصل تعامل و رابطه این دو، و به عبارتی ماهیت عینی «امر بین امرین» است.	<ol style="list-style-type: none"> ۱. توجه به جنبه‌ی تاریخی و جوهری معماری و کالبد

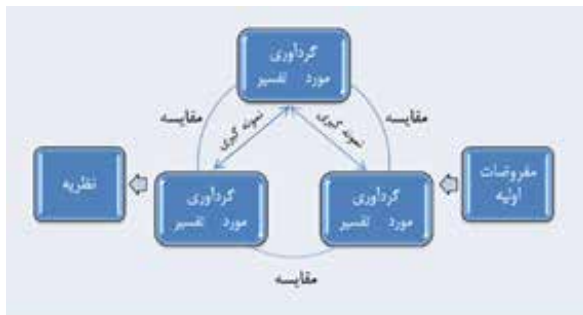
<ol style="list-style-type: none"> ۱. هماهنگی و پیوند ارگانیک ۲. سلسله مراتب فضایی ۳. فشردگی و تراکم ۴. ترکیب کاربری ها ۵. خاطره‌ی جمعی ۶. هم‌پیوندی ۷. مداخله‌ی مشارکتی ۸. زمینه‌گرایی 		عباس فرخ نوزی
<ol style="list-style-type: none"> ۱. پیوستگی کالبدی با محیط اقلیمی ۲. مشارکت شهروندان در تدوین محیط شهری رد طول زمان ۳. تکامل و توسعه‌ی هماهنگ (رشد تدریجی) 	برسازنده‌های هویت معماری متعلق به اقلیم فرهنگی ایران هستند.	محمد منصور فلامکی
<ol style="list-style-type: none"> ۱. درون‌گرایی ۲. تداوم ۳. شفافیت ۴. وقار و استواری ۵. نظام هندسی حساب شده و منسجم ۶. محوربندی ویژه ۷. مرکزیت ۸. بهزیستی با طبیعت ۹. مطالع بوم‌آورد 	شکل معماری با تبعیت از ویژگی‌های محیطی و فلسفی به وجود می‌آید و عامل زمان، به علت ماهیت دگرگون‌سازی ساختار زندگی انسان، به عنوان رکن اصلی، فضاها را جدید را شکل می‌بخشد.	داراب دیا
<ol style="list-style-type: none"> ۱. احترام با طبیعت ۲. پیروی از نظم مفید ۳. سلسله مراتب 	اصول معماری سنتی که بازتاب منزلت است و باید با ضرورت‌های تغییرات امروزی هماهنگ شود.	حسین شیخ زین الدین
<ol style="list-style-type: none"> ۱. سلسله مراتب ۲. کثرت ۳. وحدت ۴. تمرکز ۵. تجمع ۶. تباین ۷. اتصال ۸. توازن و تناسب ۹. تداوم ۱۰. قلمرو ۱۱. پیچیدگی ۱۲. زمان 		زهرا اهری
<ol style="list-style-type: none"> ۱. مردم‌داری ۲. درون‌گرایی ۳. خودبسندگی ۴. پرهیز از بیهودگی ۵. نیارش 		کریم پیرنیا

<ol style="list-style-type: none"> ۱. تقارن ۲. مرکزیت ۳. قلمرو ۴. تضاد ۵. سلسله مراتب ۶. تعادل و توازن ۷. تناسب ۸. پیوستگی ۹. وحدت ۱۰. کثرت 	<p>محمد میرفندرسکی</p> <p>معماری و طراحی شهری خود نوعی زبان و بیان ویژه است که از سویی شامل عناصر ذهنی و علمی می شود و از دیگر سو عناصر عملکردی، شکلی و محتوایی را در بر می گیرد.</p>	
<ol style="list-style-type: none"> ۱. کثرت ۲. تنوع ۳. پیچیدگی 	<p>هادی میرمیران</p> <p>عناصر و الگوهای تاریخی اگرچه هر یک در دروه معینی خلق گردیده اند؛ لیکن با حضور ممتد در دوره های بعدی، تکامل و پالایش یافته و دارای هویتی مستقل از زمان شده اند و شأنی تجربیدی پیدا کرده اند که دارای تصویری ذهنی و حامل بار عاطفی است و می تواند در طرح های جدید به صورت تجریدی و نمادین به کار گرفته شوند.</p>	
<ol style="list-style-type: none"> ۱. سلسله مراتب ۲. راه های باریک و نامنظم و پیچیده ۳. محرمیت ۴. تضاد و تباین ۵. بوم گرایی 	<p>ایرج اعتصام</p>	
<ol style="list-style-type: none"> ۱. وحدت در کثرت ۲. تعادل ۳. ادراک حسی ۴. هماهنگی ۵. توازن ۶. اندازه و تناسب ۷. ارتباط با طبیعت ۸. قانونمندی و امنیت و عدالت ۹. نظم 	<p>محمد رضا بهائیان</p> <p>توسعه ی کالبدی شهر اسلامی را در گروی معنویت گرایی، نوآوری، نشانه گرایی، نمادگرایی، عدالت، و مدنیت می داند.</p>	
<ol style="list-style-type: none"> ۱. نظم ۲. تقارن ۳. امنیت ۴. حیات جمعی ۵. محرمیت ۶. تاکید بر نمادها و نشانه ها و مؤلفه های زمانی 	<p>علی اکبر صارمی</p> <p>برنامه ریزی فضای کالبدی در شهر اسلامی مستلزم برنامه ریزی توأمان برای فضا و انسان است.</p>	
<ol style="list-style-type: none"> ۱. نمادین بودن ۲. انطباق محیطی ۳. الگوپذیری بر باغ ۴. برنامه ریزی فضای کالبدی در شهر اسلامی مستلزم برنامه ریزی توأمان برای فضا و انسان است. ۵. مکمل بودن رنگ و مصالح ۶. مقیاس انسانی ۷. مشارکت اجتماعی ۸. نوآوری 	<p>نادر اردلان</p>	

تاریخی و زمان	فضای شبانه، ابنیه‌ی تاریخی، حفظ و نگهداری فضا
اقتصادی	تنوع، مکانیابی، اختلاط کاربری، انعطاف‌پذیری، تبلیغات، مقیاس
معماری	جایگیری بنا در بافت شهری، استقرار بنا، شکل‌گیری بنا، اجزای بنا، نظام ساخت و ساز بنا

روش تحقیق

روش تطبیقی روشی است که به مقایسه‌ی تفاوت‌ها و شباهت‌های میان جوامع علاقمند است (ریگین ۱۳۸۸، ۳۲). برخی از اندیشمندان معتقدند که اندیشیدن بدون مقایسه، غیرقابل تصور است و به همین ترتیب، بدون مقایسه کل تفکر و پژوهش‌های علمی نیز غیرقابل تصور خواهند بود (سوانسون^۱ ۱۹۷۱، ۱۴۵؛ به نقل از ریگین، ۱۳۸۸: ۳۱). این تحقیق با استناد به شهر خمیر به عنوان مطالعه‌ی موردی، از روش «تطبیقی» برای مقایسه‌ی دو محدوده‌ی «محلای صدرالاسلام» و «پروژه‌ی مهرورزان ساحل بندر خمیر» استفاده می‌کند. مطالعه‌ی تطبیقی، از طریق تعدد نمونه‌های مطالعاتی، می‌تواند امکان حرکت به سوی نظریه‌پردازی را فراهم سازد (تصویر ۱).

تصویر ۱. روش تطبیقی به عنوان ابزار نظریه‌پردازی (ماخذ: برگرفته از فلیک ۱۳۸۷، ۱۱۳)

ابزار گردآوری اطلاعات در این مطالعه، تکنیک تک‌نگاری (مونوگرافی) است. تک‌نگاری توصیفی است ژرف و دقیق از یک شخص (بیوگرافی) یا یک واحد اجتماعی مانند خانواده، طایفه، یا قبیله، قشر اجتماعی، یا یک روستا یا یک واحد اجتماعی مشابه دیگر که جنبه‌های مختلف آن را در بر می‌گیرد. تک‌نگاری بر اساس مشاهده مستقیم و عینی استوار است (قربانی ۱۳۸۸). برای انجام این تک‌نگاری،

همچنان که مرور متون مرتبط در موضوع الگوی معماری و شهرسازی نشان می‌دهد؛ برای سنجش ابعاد این موضوع، شاخص‌های مختلفی از سوی مطالعات گوناگون مطرح گردیده که بسته به ماهیت ویژه بررسی‌های انجام شده و اهداف مشخص پژوهش‌های مختلف، گاه متفاوت و گاه نیز همپوشان‌اند. جدول ۲، فهرستی از معیارها و شاخص‌های قابل استخراج از مطالعات پیش‌گفته را نشان می‌دهد که مبنای پژوهش حاضر است.

جدول ۲. معیارها و شاخص‌های الگوی بومی سکونت در ایران (ماخذ: نگارندگان مبتنی بر جدول ۱)

معیارها	شاخص‌ها
ادراکی-معنایی	زمینه و الگوهای تاریخی، معنی و حس مکان، هویت، غنای حسی، مقیاس انسانی، تصویر ذهنی، ایمنی و امنیت، سلسله مراتب فضایی، خوانایی، نشانه‌ها و نمادها، نقاط دروازه‌ای، تضاد و تباين، حس تعلق
کالبدی و مورفولوژیک	تراکم، توسعه‌ی میان‌افزا، ارتفاع و محصوریت، فرم شهری و چیدمان فضایی، نفوذپذیری، ایمنی و امنیت، سلسله‌مراتب، حفاظت، توپوگرافی، رشد تدریجی، کاربری اراضی، بلوک‌های شهری
عملکردی و فعالیتی	حمل و نقل، دسترسی، ایمنی و امنیت، سلسله‌مراتب، تنوع، اختلاط کاربری، انعطاف‌پذیری، فضاهای رهاشده، همجواری‌ها، عوامل زیرساختی، حفظ و نگهداری فضا، تراکم
طبیعی و زیست محیطی	پاکیزگی، فضای سبز، پیاده‌مداری، پایداری، حفاظت، آسایش اقلیمی، آب، توپوگرافی، اندام‌واره‌های طبیعی
اجتماعی-فرهنگی	مشارکت مردمی، حقوق شهروندی، آموزش، فضاهای عمومی، پیاده‌مداری، رنگ تعلق، عدالت فضایی، محلات، تعاملات اجتماعی، محرمیت، اشراف
بصری	نفوذپذیری بصری، انتظام و تناسبات بصری، فضای سبز، نور و روشنایی، تزئینات، خط آسمان، نشانه‌ها و نمادها، کفسازی، کتج‌ها و تقاطع‌ها، کریدورهای بصری و دیده‌ها، همجواری‌ها، نماها و جداره‌های شهری، عوامل زیرساختی، هنر عمومی، تبلیغات، زوائد بصری، سیمای بام، رنگ و مصالح

محلّه در ارتباط فضایی با مسجد جامع خمیر (مهمترین و قدیمی‌ترین مسجد شهر) و اسکله و گمرک این شهر است. سواحل جنوبی این محدوده بخشی از منطقه‌ی حفاظت شده جنگلهای حرا است. محلّه صدرالاسلام در ضلع جنوبی بلوار امام خمینی، اصلیترین خیابان شهر قرار دارد.

بندر خمیر یکی از شهرهایی است که پروژه‌ی مسکن مهر در آن اجرا شده است. تعداد واحدهای مسکونی و مقیاس ساختوساز در حدی نیست که بتوان مجموعه‌ی مسکونی ساخته شده را محلّه نامید. در بندر خمیر سه پروژه مسکن مهر آغاز شده است. این پروژه‌ها با نامهای پروژه «مهرورزان ساحل بندر خمیر»، «مسکن مهر فرهنگیان» و «مسکن مهر بسیجیان» همچنان نیمه‌کاره باقیمانده‌اند. در زمان نگارش این پژوهش تنها پروژه‌ی مهرورزان ساحل بندر خمیر تا حدی پیشرفت داشته است. این پروژه در شرقی‌ترین نقطه شهر و در ضلع شمالی خیابان امام خمینی واقع شده است.

تصویر ۲. محدوده‌ی مورد مطالعه

روایتی از ویژگی‌های تاریخی و زمان

محلّه صدرالاسلام

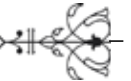
محلّه صدرالاسلام یا کوش در مرکزیت شهر کوچک خمیر قرار دارد و به خوبی نشان‌دهنده‌ی ساختار تاریخی شهر است. فرم کالبدی این محلّه نشان‌دهنده‌ی توسعه تدریجی بافت در طول تاریخ می‌باشد و جز موارد اندکی که بناها در تضاد با زمینه‌ی خود و به گونه‌ای متفاوت ساخته شده‌اند؛ اکثر بناها فرم تاریخی خود را حفظ کرده‌اند. بناهای بافت محلّه را می‌توان به دو دسته بناهای مسکونی و بناهای با فرم و

فرمی برمبنای جدول ۲ تهیه گردید که نگارندگان در دو محدوده‌ی محلّه‌ی صدرالاسلام و پروژه‌ی مهرورزان ساحل بندر خمیر اقدام به تکمیل آن نموده‌اند. در حقیقت، در هر بخش تلاش می‌شود تا روایتی از وضعیت دو محلّه‌ی قدیمی و نوساز ارائه شود که ناظر به شاخص‌های مندرج در جدول ۲ است. در ادامه یافته‌های حاصل از این تحلیل کیفی را مشاهده می‌نمایید.

محدوده‌ی مورد مطالعه

بندر خمیر یکی از شهرهای کوچک و کم‌جمعیت استان هرمزگان است. این شهر تقریباً در میانه‌ی مسیر بندرعباس به بندر لنگه و در فاصله‌ی کمی از بندر پل قرار دارد. این بندر در منطقه‌ی پست جلگه‌ای کرانه‌ی شمالی تنگه‌خوران/ خوریات در شمال جزیره‌ی قشم واقع شده است. شهر بندرخمیر دارای جمعیت شهری ۱۴۶۱۷ نفر طبق سرشماری ۱۳۹۰ است و مساحت قانونی ۴۳۱،۵ هکتار و وسعت حریم ۱۱۵ کیلومتر مربع دارد. بندرخمیر یکی از شهرهای قدیمی، توسعه‌پذیر و مهاجرپذیر استان هرمزگان است که به دلیل موقعیت جغرافیایی و وجود کارخانه‌های بزرگی چون کارخانه سیمان شش‌هزار تنی هرمزگان، پایانه بار، شهرک صنعتی ۱ و ۲، گچ خمیر، گمرک و ارتباط حمل و نقل دریایی کالا به کشورهای همسایه‌ی جنوبی خلیج فارس، وجود آثار تاریخی و جاذبه‌هایی همچون جنگل حرا، آبگرم‌های معدنی درمانی بندرخمیر، برج قلعه بندرخمیر، آب انبارها و کوره‌های گچ و ساروج خمیر و منابع طبیعی چون معادن سیمان و گوگرد و نخلستان‌ها اهمیت می‌یابد.

چنانچه اشاره شد؛ برای بررسی تطبیقی الگوی مسکن بومی و الگوی مسکن مهر در شهر بندر خمیر، یکی از محلّه‌های تاریخی پس از بررسی میدانی انتخاب شده است. محلّه صدرالاسلام - که به نام یکی از علمای قدیمی بندر خمیر نامگذاری شده - یکی از محلات قدیمی شهر است و قرارگیری این محلّه در مرکزیت شهر سبب شده ساختار اصلی شهر با این محلّه شناخته شود. این محلّه فرم برآمده از معماری بومی شهر را به خوبی حفظ کرده و دارای قدمت سکونت زیادی است. محلّه صدرالاسلام به مسیرهای اصلی شهر دسترسی دارد و پهنه‌ای کاملاً مسکونی است. این

قرار گرفته‌اند؛ محدود می‌شود. معماری محله صدرالاسلام به گونه‌ای است که با برخی ویژگی‌های اقلیمی در جهت بهتر کردن آسایش، مقابله کند. به عنوان مثال، ترکیب توده و فضا در این بافت به گونه‌ای است که جریان باد در آن بیشتر شود و با سایه‌اندازی آسایش اقلیمی به دست آید و از شدت رطوبت و دمای هوا تا حدی کاسته شود.

واحدهای کالبدی در بافت خمیر از یکدیگر جدا هستند به‌طوری‌که بسیاری از قطعات تنها یک واحد مسکونی را تشکیل می‌دهند که دورتادور آن غیرمحصور است و تعداد زیادی فضاهای باز در بافت وجود دارد که ضمن ایجاد یک پتانسیل برای شکل‌گیری فضاهای اجتماعی و تعاملی فرصت مناسبی برای توسعه‌ی میان‌افزا و شکل‌گیری زیرساخت مناسب شهری است. از سوی دیگر پیوند این فضاها با کریدورهای با محصوریت پایین و جهت‌گیری به سمت دریا سبب ایجاد کوران هوا و آسایش اقلیمی می‌شود. در اطراف بلوک‌های ساختمانی فضاهای باریک و با محصوریت بالا و بعضاً رهاشده‌ای وجود دارد که سایه‌اندازی بالایی دارد و جریان هوا را عبور می‌دهند.

بیشتر ساختمان‌ها در این بافت، اتاق‌هایی در اطراف یک حیاط مرکزی دارند. اما در این ساختمان‌ها، بر خلاف بناهای مشابه در مناطق فلات مرکزی ایران، با وجود آنکه به دلیل ویژگی‌های اقلیمی بیشتر دارای ارتباط فضایی درونی هستند؛ ارتباط آن‌ها با فضای خارج کاملاً بسته نیست و پنجره‌ها و گاه ایوان‌هایی رو به فضای کوچک و یا میدان وجود دارد. زیرا، به منظور استفاده از تهویه‌ی دوطرفه در داخل اتاق و کاستن از شدت گرما، هوادهی مورد نظر با باز کردن پنجره‌های رو به حیاط از یک طرف، و پنجره‌های رو به کوچه از طرف دیگر صورت می‌گیرد. ایوان در این بافت یکی از فضاهای مهم ساختمان‌ها است. بخش‌های عمده‌ای از فعالیت‌ها در ایوان انجام می‌شود؛ زیرا در آن تهویه به خوبی انجام می‌شود و غالباً از سایه‌ی مناسبی برخوردار است.

یکی از عناصر شاخص معماری و شهرسازی این بافت وجود بادگیرهایی است که نسیم خنک را از هر سو به داخل ساختمان هدایت می‌کنند. این بادگیرهای چهارطرفه که ویژه‌ی این منطقه و متناسب با اقلیم هستند؛ باد را از هر

عملکرد شاخص دسته‌بندی نمود. بناهای مسکونی نیز به دو دسته‌ی ابنیه‌ی تاریخی و ابنیه‌ی متأخر تقسیم‌بندی میشوند. با توجه به زنده و مسکون بودن بافت عمده ابنیه مسکونی دارای کالبدی قابل قبول می‌باشند؛ هرچند سکونت طبقه‌ی اقتصادی به نسبت ضعیف مانع از مرمت کامل و باکیفیت این ابنیه شده است. ابنیه‌ی متأخر نیز در تضاد کامل با زمینه‌ی بافت ساخته شده‌اند که دلیل آن نبود ضوابط شهرسازی مناسب و همچنین نبود نظارت بر این ساخت‌وسازها می‌باشد. بناهای با فرم و عملکرد شاخص نیز در بافت شامل مساجد، آب‌انبار یا برکه، بقایای قلعه و خانه‌های شاخص می‌باشد. از میان مساجد، تنها مسجد جامع خمیر دارای بنایی با قدمت بیشتر است و دیگر مساجد یا دست‌خوش تغییرات جدی بوده‌اند و یا با الحاق مناره‌های نوساز دست‌خوش تحول کالبدی شده‌اند.

پروژه‌ی مهرورزان ساحل

مسکن مهر بندر خمیر را به سختی بتوان به عنوان یک پروژه‌ی مسکن دارای ابعاد گوناگون به حساب آورد. بلوک‌های ساختمانی اندکی که در فاصله‌ی کمی در حاشیه شهر خمیر ساخته شده‌اند و همه خدمات خود را از شهر مرکزی دریافت می‌کنند. مسکن مهر بندر خمیر در کنار شهر و منقطع از بافت تاریخی ساخته شده‌اند و در تداوم الگوهای بافت ارگانیک مرکزی نمی‌باشند. کیفیت پایین ساخت‌وساز، نداشتن عناصر هویت‌زا و عدم تعلق خاطر ساکنین در بلندمدت مانع از حفظ این محدوده‌ی مسکونی و جلوگیری از فرسوده شدن ابنیه می‌گردد.

روایتی از ویژگی‌های کالبدی و مورفولوژیک

محله صدرالاسلام

محله‌ی صدرالاسلام در مرکز شهر واقع شده است. به غیر از خیابان کشیهایی که قدمت چندانی ندارند؛ ساختار محله تقریباً دست‌نخورده مانده و ترکیب توده و فضا در این محله تقریباً مطابق با ساختار تاریخی شهر است. بندر خمیر در اقلیمی گرم و مرطوب قرار دارد. مجاورت با دریا رطوبت این منطقه را بسیار بالا برده است؛ اما با توجه به اینکه بارندگی چندانی ندارد؛ پوشش گیاهی در آن تنک است و به نخلستان‌ها و تک‌درختان نخلی که در دل ساختمان‌های حیاط مرکزی

آن و یک مناره بلند است که هویت مسجد بیشتر با آن شناخته می‌شود. ارتفاع مناره که به نسبت دیگر ابنیه بسیار بلندتر است به صورت یک عنصر نشانه‌ای در کل بافت عمل می‌کند و تکرار این الگو در کل شهر نوعی اتحاد محلات در عین مستقل بودن را به خاطر می‌آورد.

فضاهای باز در میان بافت در امتداد مسیرها تکرار می‌شوند؛ و حرکت در بافت نوعی تجربه‌ی بصری و سلسله‌مراتب فضایی را تداعی می‌نماید. به سختی می‌توان مسیری را به عنوان اصلی‌ترین محور محله معرفی نمود و بلوک‌های ساختمانی به‌گونه‌ای ارگانیک در بافت توزیع شده‌اند که گزینه‌های متعددی برای حرکت در بافت را ایجاد می‌کنند. این موضوع به کسب تجربه‌های متنوع از بافت و بالا رفتن غنای بصری و غنای حسی کمک می‌کنند.

پروژه‌ی مهرورزان ساحل

نگاهی به ساختار بلوک‌های ساختمانی و حتی اسکلت نیمه‌تمام واحدهای مسکونی حکایت از تکرار طرح‌های بدون انعطاف و متداول مشابه دیگر شهرها، دارد. متولی مسکن مهر شهرهای زیر ۲۵ هزار نفر چون بندر خمیر بنیاد مسکن انقلاب اسلامی است؛ اما متفاوت بودن مرجع اجرای طرح‌ها نیز سبب نشده است که در ماهیت طرح‌ها تغییری حاصل شود.

قدیمی‌ترین ساختمان‌های مسکن مهر خمیر به نسبت از معماری بهتری برخوردارند و از مصالح بهتری نیز استفاده کرده‌اند و بیش‌وکم به واحدهای آپارتمانی دیگری که در حاشیه‌ی شهر ساخته شده‌اند؛ شبیه هستند. اما واحدهای در دست احداث در قالب همان روش ساختی است که بدل به تیبی برای مسکن مهر شده و از جزئیات معماری اندک و مصالح نامناسب استفاده شده است.

رویکرد ساخت یکباره‌ی مسکن با کمترین هزینه توسط دولت، الگوی ساخت را به سمت الگویی متراکم هدایت کرده؛ به گونه‌ای که بیشترین استفاده‌ی ممکن از زمین در دستور کار قرار گرفته است. نتیجه این نگاه شکل‌گیری بلوک‌های ساختمانی مرتفع و با تراکم بالا و بی‌ارتباط با زمینه است.

فرم کالبدی بلوک‌های ساختمانی کاملاً منظم و بدون هیچ تنوعی است و اصول طراحی شهری برای شکل‌دادن به

جهت که بوزد به داخل هدایت میکنند و علاوه بر کاربردی بودن به هویت بافت و خوانایی آن کمک میکنند. در میانه‌ی حیاط بناها، درختان نخل کاشته شده‌اند که ضمن ساختن فرم بصری بافت در آن سایه‌اندازی می‌نمایند. شکل‌گیری فرم توده‌ها و فرم فضاها از نظم هندسی خاصی تبعیت نمیکنند و به نظر میرسد این ساختار در طول زمان و بر مبنای یک رشد تدریجی و با توجه به عوامل اقلیمی و حتی اقتصادی شکل گرفته‌اند.

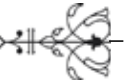

تصویر ۳. ترکیب توده و فضا در بافت بومی بندر خمیر

تصویر ۴. بخشی از بافت بومی بندر خمیر

مهم‌ترین عناصر موجود در این بافت مساجد هستند که مرکزیت محلات و زیرمحلات را تشکیل می‌دهند. تعداد مساجد در بندر خمیر بسیار زیاد است و تقریباً هر محله یا زیرمحله نیز دارای مسجدی مستقل است. این موضوع از فرهنگ ساکنین خمیر - که از اهل سنت هستند - نشأت گرفته است. فرم کالبدی مساجد متأثر از فرم کالبدی رایج ساختمانها و فرهنگ اهل سنت است. ساختمان مسجد دارای بخشی سرپوشیده، یک ایوان متصل به حیاطی در مقابل

سبز و عناصر کالبدی شاخص چون مناره مساجد و بادگیرها سبب چنان تنوع بصری در بافت شده که هر نقطه از بافت را از فضایی بودن به مکانی شدن رهنمون می‌کند و هر نقطه تجربه‌ی بصری متفاوتی را به همراه دارد.

به روز نشدن و فرسودگی در بخش‌هایی از بافت، بخشی از جداره‌ها را با بینظمی بصری همراه کرده است. هرچند، با توجه به استفاده از مصالح بوم‌آورد و متناسب با زمینه این به هم‌ریختگی‌ها ضربه جدی به ویژگی‌های زیبایی‌شناختی بافت نروده است. ورود عناصر زندگی مدرن چون تیرها و کابل‌های برق و سیستم‌های خنک‌کننده در نماها سبب به‌هم‌ریختگی منظر شده است؛ و زوائد بصری متعددی را ایجاد کرده است. توالی فضاهای محصور و باز و تناسبات مناسب این فضاها علاوه بر ایجاد تجربه‌های بصری متنوع و مناسب به آسایش اقلیمی و تعاملات اجتماعی نیز کمک کرده است.

فضای سبز درون خانه‌های محله صدرالاسلام بیشتر شامل درختان نخل است که به دلیل ارتفاع و فرم خاص آن یکی از عناصر هویتی منظر این محل است. همچنین انواعی از گل‌های کاغذی به رنگ‌هایی چون صورتی و زرد که بیشتر از دیوار خانه‌ها به بیرون ریخته بر منظر راه‌ها اثرگذار است و هویت‌بخش این بافت می‌باشد. بخش‌هایی نیز در کنار در خانه‌ها شخصیسازی شده و گیاهانی در آن کشت شده است. به طور کلی فضای سبز این بافت توسط ساکنین ایجاد شده و نگهداری می‌شود.

تنوع کالبدی و فضایی در بافت تنوع خط آسمان و از آن ره پویایی بصری در بافت را فراهم آورده است. سیاه‌های از شهر به خوبی نشان می‌دهد خط آسمان بندر خمیر ترکیبی از توده‌ها، بادگیرها، مناره‌ها و درختان نخل است. ترکیبی که ضمن تنوع یکپارچگی در بافت را ایجاد می‌کند و برای ناظر حس مواجهه با یک کل واحد را ایجاد می‌کند.

تصویر ۶ خط آسمان بافت بومی بندر خمیر

فضایی زیست‌پذیر در آن رعایت نشده است. مثلاً نسبت ارتفاع بلوک‌ها به فاصله‌ی میان آن‌ها رعایت نشده است و سبب شده تا نورگیری و سایه‌اندازی مناسبی در ساختمان‌ها وجود نداشته باشد و از طرفی محصوریت بالا برای عابران پیاده حس ترس و ناامنی ایجاد نماید.

چیدمان فضایی بلوک‌ها کاملاً شطرنجی است و حتی فضاهای بینابینی بلوک‌ها جهت شکل‌گیری تعاملات اجتماعی یا استقرار عملکردهای متناسب با سکونت چون محل بازی کودکان و غیره وجود ندارد. نبودن خیابان‌کشی مناسب و نظام استقرار مناسب توده‌ها سبب شده که سلسله‌مراتب فضایی در این واحدها رعایت نشود و عملاً بلوک‌هایی که نسبت به خیابان اصلی دورتر هستند نفوذپذیری پایین داشته باشند در نتیجه از امنیت کمتری برخوردار شوند. پروژه مسکونی مهرورزان ساحل بندر خمیر یک‌دست مسکونی است و هیچ کاربری یا عملکرد دیگری در آن تعریف نشده و نیازهای خدماتی واحدهای مسکونی در شهر تأمین می‌شود.

تصویر ۵. مسکن مهر در حال ساخت در بندر خمیر

روایتی از ویژگی‌های بصری

محله صدرالاسلام

تنوع فضایی و وجود سکانس‌های بصری بسیار متنوع که بیشتر حاصل فرم کالبدی متنوع و فضاهای باز متعدد در این بافت است خوانایی این محله را بسیار بالا برده است. عناصر سیمای شهر مورد نظر لینچ به ویژه نشانه‌ها، راه‌ها و گره‌ها در این محدوده بسیار پررنگ هستند. تنوع فضایی و ترکیب متنوع عناصر در فضا چون جداره‌ها، مصالح، گیاهان و فضای

و تصویر ذهنی در مورد آن معنادار باشد. چند بلوک مسکونی هم‌شکل در حاشیه‌ی شهر را نمی‌توان با گره و لبه و نشانه و امثالهم توصیف کرد. در این پروژه نشانه‌ی شهری خاصی وجود ندارد. ساخت این مجموعه مسکونی بیشتر از آن که متأثر از رفع ابعاد گوناگون نیاز ساکنین چون عوامل زیبایی شناختانه باشد تحت تأثیر پاسخ به تقاضای مسکن به عنوان یک سرپناه^۲ است. نتیجه‌ی چنین رویکردی شکل‌گیری محلی برای سکونت است که بر مبنای طرح‌های عاجل و فکر نشده تهیه شده است و هیچگونه تناسبات بصری در آن وجود ندارد. در پروژه‌ی نیمه‌تمام مهرورزان ساحل بندر خمیر هیچ فضای سبزی پیشبینی نشده است و فضای سبز اطراف بلوک‌ها به چند درختی محدود می‌شود که از قبل غرض شده‌اند. نبود روشنایی مناسب سبب می‌شود تا در شب محیط این مجموعه رعب‌آلود باشد. نگاه نادرست به مسئله‌ی مسکن و در نظر نگرفتن همه نیازهای ساکنین سبب شده مسائل جدی مسکن نیز در نظر گرفته نشود. در چنین شرایطی استفاده از تزئینات و فرم‌های هندسی بومی انتظاری بیجا است. خط آسمان در محوطه‌ای که بلوک‌های ساختمانی یک اندازه و با فاصله‌های یکسان در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند کاملاً یکنواخت و به دور از هر تنوعی است. فرم کالبدی خشک و بدون انعطاف این پهنه منظری خشک و یکنواخت را به دنبال داشته است. کنج‌ها و تقاطع‌ها دارای معماری ویژه‌ای نیست. کریدورهای بصری محصور که از تقاطع چند خط کاملاً راست تشکیل شده است حس ترس و ناامنی را در ناظر ایجاد می‌کنند. از پروژه‌ی ناتمام که همچنان کارگاه ساختمانی است نمی‌توان انتظار داشت که دارای کفسازی غیر خاک و سنگ‌گلاخ باشد.

تصویر ۸ مسکن مهر بندر خمیر

شکل فرارگیری توده‌ها، دیدهای متنوع و کریدورهای بصری را ایجاد کرده است که بسیاری از آنها به جداره‌ها و کنج‌های دیگر بناها منتهی می‌شوند. الگوی استقرار توده‌ها بافتی را پدید آورده است که کمتر خط راست ممتدی در آن پیدا می‌شود. جداره‌های شهری دارای عقب‌نشینی‌های متعدد است و با جداره‌ی مقابل آن موازی نیست. این تغییرات در جداره‌ها منظر بدیعی را پدید می‌آورد و ناظر را در موقعیتی قرار می‌دهد که احساس کند هر قدم که به پیش رود با صحنه جدیدی روبرو خواهد بود؛ نوعی اکتشاف مناظر جدید. نمای ساختمان‌ها در الگوی بومی بندر خمیر بسیار وابسته به کالبد توده‌هاست؛ خود نما ساده و بی‌آرایش است. نماهای یکدستی که به رنگ سفید و خاکی است و با درهای چوبی و پنجره‌ها و تزئینات اندکی با فرم‌های بومی که گاهی در نما وجود دارد تنوع می‌یابد. این توصیف، فارغ از تغییراتی است که به دلیل عدم رسیدگی و حفاظت از ابنیه بر سر بناها آمده است و چند بنایی که به تازگی ساخته شده است و در تضاد با الگوی بومی است. رنگ مصالح در معماری بندر خمیر هم‌رنگ زمینه است و گویی پیوند کالبد سکونت را با زمینه‌ی آن تداعی می‌کند.

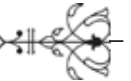

تصویر ۷. فضای شهری در بافت بومی بندر خمیر

ساختار اقتصادی محله سنتی است و متکی به نیروهای درون‌زاست. اقتصاد ساکنین محله صدرالاسلام از دریا تأمین می‌شود در نتیجه در درون محله خبری از تبلیغات شهری که دستاورد اقتصاد مدرن شده و از بیرون تحمیل شده بر شهر، نیست.

پروژه‌ی مهرورزان ساحل

مسکن مهر بندر خمیر چندان گسترده نیست که سازمان بصری

معماری خانه چون حیات مرکزی بودن، مناره‌های مساجد دارای ویژگی‌های نشانه‌ای است و به این هویت کمک کرده‌اند. برخی ویژگی‌های فرهنگی ساکنین چون خلق‌وخو و آداب و رسوم و حتی نوع پوشش نیز در شکل‌گیری این موضوع بی‌تأثیر نبوده است. معماری و شهرسازی در کنار ساکنین است که معنا می‌یابد. بافت مسکونی بدون مردم چون کالبد بی‌محتواست و این محتوا با توجه به فرهنگ غنی مردم منطقه به خوبی در این کالبد نشسته است.

ویژگی‌های معماری بافت تاریخی و سازمان فضایی محله صدرالاسلام دارای تنوع زیادی است. تنوع چنانچه در پیوند معنایی و در یک زمینه قرار گیرد و دارای وحدت معنایی باشد؛ می‌تواند به غنای حسی کمک کند. تنوع در این محله در مواردی چون تنوع کالبدی، تنوع فضاهای شهری، تنوع فعلیتی، تنوع گروه‌های اجتماعی و جنسیتی، تنوع مناظر و غیره ارزیابی کرد. محیطی می‌تواند دارای غنای حسی باشد که حواس بیشتری از مخاطب را در فضا درگیر نماید. ویژگی‌های بارز بصری در این بافت به بالا بردن غنای حسی کمک کرده است؛ اما عوامل تحریک‌کننده‌ی دیگر حواس به نسبت کم‌رنگ است.

بافت این محله دارای مقیاس انسانی است. مقیاس به معنای آن است که ابعاد کالبدی و فعلیتی در بافت با ابعاد و ویژگی‌های انسان تناسب داشته باشد و انسان در آن احساس آرامش کند. این بدان معنا است که در زمینه کالبدی تناسبات فضا و محصوریت مناسب باشد و در زمینه فعلیتی مقیاس محلی وجود داشته باشد. همانطور که پیشتر نیز گفته شد؛ این ویژگی‌ها در بافت تاریخی بندر خمیر وجود دارد و محلات این بافت محیطی همراه با آرامش را برای ساکنین فراهم می‌کنند.

ورودی‌های بافت به‌گونه‌ای است که تغییر بیرون و درون را در ذهن ایجاد می‌کنند و دارای هویت مستقل است. نقاط دروازه‌ای دارای سازه‌ی خاص یا المانی نیست؛ بلکه از طریق تضاد فضایی درون محله و بیرون محله این حس ایجاد می‌شود. این تغییر یک امر ذهنی است و حاصل برآیند تغییر عوامل متعدد است. همانطور که سلسله‌مراتب فضایی در این محله نیز می‌تواند امری ذهنی تلقی شود.

نماهای مسکن مهر بندر خمیر علاوه بر آنکه با زمینه‌ی خود تناسبی ندارد؛ در میان خود بلوک‌های ساختمانی نیز تناسب و انسجامی وجود ندارد. ساختمان‌های قدیمی‌تر به نسبت دارای نماهای با معماری بهتری هستند. این نماها دارای جزئیات معماری بیشتر و فضاهای پر و خالی در جهت عملکردی کردن ساختمان از یکسو و زیبایی در معماری شده‌اند. این نما، از مصالح به نسبت بهتر و متناسب با زمینه‌ی بومی برخوردارند. در طرف مقابل، نماهای واحدهای جدیدتر و در حال ساخت در قالب متداول مسکن مهر دیگر شهرها ساخته شده‌اند. این ساختمان‌ها دارای نمای یکدست و بدون جزئیات و از مصالح بسیار کم‌کیفیت و با رنگ نامناسب ساخته شده‌اند. منظر مسکن مهر بندر خمیر چنان خام و به دور از تنوع است ارزیابی بسیاری از شاخص‌ها در مورد آن معنا نمی‌یابد.

روایتی از ویژگی‌های ادراکی - معنایی

محله صدرالاسلام

محله صدرالاسلام خمیر و در معنای عام‌تر بافت تاریخی بندر خمیر دارای قدمت زیادی است. شاید بندر خمیر به عنوان یک شهر تمام‌عیار در گذشته عمل نمی‌کرده است؛ اما این سکونتگاه در کنار سکونتگاه‌های دیگری چون بندر لافت از مکان‌های تاریخی بوده که مردم را در خود اسکان می‌داده است. بافت تاریخی بندر خمیر با همه‌ی ویژگی‌های کالبدی و اجتماعی-فرهنگی‌اش در طول تاریخ شکل گرفته و عناصر خود را بر اساس زمینه‌ی محیطی چون اقلیم و نیروهای اقتصادی پدید آورده است. ارزش بافت تاریخی بندر خمیر تنها به دلیل کالبد سالم آن نیست؛ بلکه ارزش آن به دلیل زنده بودن بافت و ساکن بودن آن و تطبیق با شرایط امروز است.

بافت تاریخی بندر خمیر دارای عناصر متعددی است که هویت آن را می‌سازند و بیشک حفظ این هویت ماندگاری این مجموعه‌ی مسکونی را رقم خواهد زد. وجود عناصر متعددی که واجد ارزش نشانه‌ای است به قوام این هویت‌مندی کمک کرده است. عناصر کالبدی که در سراسر بافت وجود دارند؛ چون فرم توده‌ها، چیدمان فضایی ویژه، بادگیرها و تزئینات معماری، درختان نخل، ویژگی‌های

این مجتمع‌های مسکونی دارای مقیاس انسانی نیستند. تناسبات فضا در آن رعایت نشده است و بلوک‌های ساختمانی بسیار فشرده در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند و محصوریت بالایی در فضا ایجاد کرده‌اند. محصوریت بالا برای انسان ایجاد ترس می‌کند. هیچ تمهید معماری برای حل این مشکل نیز اندیشیده نشده است. نبود مقیاس انسانی حس ناامنی را تشدید می‌کند. ورودی آن به درستی تعریف نشده است و فاصله‌ی خیابان اصلی تا ساختمان‌ها فضایی رها شده است. ساکنین این محل به این مجموعه به چشم سرپناهی نگاه می‌کنند که ایشان را از بی‌خانه بودن رها نیده است و نسبت به آن حس تعلق نمی‌کنند. خود را اهل آنجا نمی‌دانند و چه بسا در صورت پیدا شدن موقعیت بهتر به راحتی آنجا را ترک کنند.

روایتی از ویژگی‌های عملکردی و فعالیتی

محله صدرالاسلام

برخی از ویژگی‌های عملکردی و فعالیت محله صدرالاسلام بندر خمیر در طول زمان و با توسعه شهری در این بندر کم‌کم یا از بین رفته‌اند یا تغییر ماهیت داده‌اند. در مواجهه‌ی با امروز این محله می‌توان درباره‌ی مسائل عملکردی و فعالیتی، مطالبی را عنوان نمود. در محله صدرالاسلام در زمان شکل‌گیری و رشد و توسعه سیستم‌های حمل و نقلی به شکل امروز نبوده است. حمل و نقل عموماً یا بصورت پیاده انجام می‌شده یا با استفاده از چهارپایان صورت می‌گرفته است. با توسعه و رشد شهرنشینی سیستم‌های حمل و نقلی نیز تغییر یافته‌اند و وسایل حمل و نقل موتوری در شهرها رواج یافته‌اند. معمولاً بافت تاریخی شهرها در مواجهه با گسترش استفاده از حمل و نقل موتوری آسیب‌پذیر بوده‌اند. و دسترسی‌ها در آنها دارای تغییراتی بوده‌اند. این تغییرات عموماً به دو صورت انجام شده است. اول خیابان‌کشی‌های جدید بوده که از دوره‌ی پهلوی اول رواج یافت و همان نگرش عیناً در طرح‌های تفصیلی شهرها پیگیری شد. دوم، عقب‌نشینی‌ها و تعریض‌ها که فرم کالبدی محلات را تغییر می‌دهد.

در مورد اول خیابان‌کشی‌های کنونی که دورتادور محله را تعیین می‌کنند؛ همه متأخرند. این نوع از خیابان‌کشی که

قدمت سکونت در محله صدرالاسلام و امکان ایجاد رنگ تعلق در محله و انعطاف‌پذیری بالا در محله سبب می‌شود که ساکنین نسبت به محیط سکونت خود حس تعلق داشته باشند. رابطه‌ی مردم با مکان یک رابطه‌ی دوسویه است. مکان، شرایط زیست مناسب را برای مردم فراهم می‌آورند و مردم محیط مسکونی خود را با هویت تاریخی آن حفظ می‌کنند. ساکنین محلات خود را متعلق به مکان زیست خود و اهل آنجا می‌دانند. در بافت محله تنها چند خانه است که با معماری جدید و متفاوت از زمینه ساخته شده است؛ اما اکثر ساکنین علاقه‌مند به حفظ ساختار سنتی محله و فرم معماری بومی بندر خمیر هستند.

پروژه‌ی مهرورزان ساحل

پروژه‌ی مسکن مهر، با هدف تأمین مسکن دولتی برای اقشار کم‌درآمد در سرتاسر کشور آغاز شد. تهیه‌ی حجم بالای مسکن در زمان کوتاه مانع از برنامه‌ریزی درست و ساخت مسکن متناسب با زمینه‌ی تاریخی و اقلیمی هر منطقه شده است. این مسکن عموماً در زمینه‌ای حاشیه‌ی شهرها ساخته شده است در نتیجه به هر شهری با هر الگوی شهرسازی و معماری بومی و اقلیمی که سفر شود؛ پدیده یکسانی دیده می‌شود؛ مجتمع‌های مسکونی با معماری یکسان و بی‌محتوا که بدون در نظر گرفتن زمینه‌های تاریخی شهر ساخته شده‌اند یا در حال ساخت هستند.

مسکن مهر ساخته شده دارای معماری بیهیبتی است. شاید ساخت چنین مسکنی که در زمینه‌های گوناگون ساخته می‌شود؛ مستلزم بیهیبت کردن نیز بوده است. بلوک‌های ساختمانی مشابه نتوانسته‌اند تضاد و تباین بین فضاها را ایجاد نمایند و هیچ خوانایی در محیط نیست. حتی پیدا کردن واحد ساختمانی نیز جز از طریق اعداد و ارقام پلاک و طبقه و واحد نمی‌تواند انجام شود و تصویر ذهنی از وضعیت کنونی این واحدها تنها پهنه‌ای است که در آن مکعب‌های ساختمانی قرار دارند. تصویر ذهنی برای مردم شهر به عنوان مجموعه است که برچسب مسکن اقشار کم‌درآمد بر آن خورده است و از شهر جدا شده و در حاشیه‌ی شهر قرار گرفته است.

در بسیاری از شهرها دیده میشود؛ تنها سهولت حرکت وسایل نقلیه موتوری را در نظر می‌گیرد عوامل دیگر را در نظر قرار نمی‌دهد. این خیابان‌کشی‌ها بدون در نظر گرفتن ویژگی‌های ساختاری بافت تاریخی بندر خمیر این بافت را از هم گسیخته است. در لبه‌های خیابان‌ها ساختار فعالیتی جدیدی شکل گرفته که مغایر با پیشینه‌ی شهر است. با حاکم شدن این نظام فعالیتی جدید به نظر می‌رسد برخی از فعالیت‌ها که در طول تاریخ در بافت وجود داشته است یا از بین رفته یا تغییر مکان داده است.

در مورد دوم، با توجه به اینکه بافت تاریخی بندر خمیر غیرفشرده است و از طرفی رشد و توسعه شهر چندان سریع نبوده؛ بافت درونی محله چندان دستخوش تغییرات نشده است. ساکنین نیز کمتر از اتومبیل استفاده می‌کنند و بیشتر پیاده یا با موتور سیکلت جابه‌جا می‌شوند. همچنین شهر که دارای مقیاسی کوچک است؛ دارای سیستم حمل و نقل عمومی منظمی نیست.

پروژه‌ی مسکن مهر در بندر خمیر تنها از واحدهای مسکونی تشکیل شده است و هیچ تنوعی در کاربری‌ها ندارد. این نگاه تک‌بعدی به‌گونه‌ای است که فضاهای اطراف واحدهای مسکونی بدون برنامه است و می‌توان از آن‌ها به عنوان فضاهای رهاشده نام برد. زیرا امکان شکل‌گیری فعالیتی در آن وجود ندارد و می‌تواند به مکان‌های نامن تبدیل شود.

ساختار جدید عملکردی که با خیابان‌کشی‌های جدید ایجاد شده است؛ سلسله‌مراتب جدیدی از فعالیت‌ها را به همراه داشته است. درون محله، فعالیت‌ها در مقیاس محلی است. در حاشیه‌ی محله و در خیابان‌های فرعی فعالیت‌ها فرامحلی است و خدمات پشتیبان جمعیت برای چند محله استقرار یافته است؛ و در حاشیه‌ی خیابان اصلی شهر فعالیت‌های با مقیاس شهر قرار گرفته‌اند. این فعالیت‌ها شامل مواردی چون مراکز تجاری، بهداشتی، اداری و غیره می‌شوند. سلسله‌مراتب فعالیت‌ها در مقیاس فرامحلی از تراکم مناسب برخوردار است؛ اما به نظر می‌رسد در مقیاس محله‌ی مورد مطالعه جای برخی فعالیت‌ها در مقیاس محلی خالی است که دلیل آن چنانچه گفته شد جابه‌جایی فعالیت‌ها و جذب آن به سطوح بالاتر است. به عنوان مثال، مراکز خرده‌فروشی و مدرسه‌ی ابتدایی و از این دست که در کنار یکدیگر می‌توانستند یک مرکز محله را پدید آورند وجود ندارد و مراکز محلات صرفاً با عنصر مذهب و مساجد تعریف می‌شوند.

روایتی از ویژگی‌های اجتماعی-فرهنگی

محله صدرالاسلام

محله صدرالاسلام بندر خمیر دارای ویژگی‌های ساختاری محلات سنتی است. این محله دارای انسجام اجتماعی به معنای پیوند اجتماعی ساکنین با یکدیگر در ادامه پیوند فضایی در محله است. فرهنگ مردم بندر خمیر با نگاه به دریا تعریف می‌شود و عناصر موجود در محله این را نمایان می‌سازند. یک‌دست بودن فرهنگی ساکنین هم‌نشینی ایشان در بافت را در راستای تقویت پیوندهای اجتماعی تعریف می‌کند. ساکنین محله یکدیگر را به خوبی می‌شناسند و با یکدیگر تعاملات اجتماعی نزدیک دارند. پیوند اجتماعی ساکنین به گونه‌ای است که هر کس از خارج از محله وارد محله شود؛ به سرعت شناسایی می‌شود. این موضوع حکایت از اشراف و نظارت اجتماعی بالا دارد و ضامن شکل‌گیری امنیت در محله است. البته این نظارت اجتماعی به واسطه‌ی فرهنگ مهمان‌نوازی و خونگرمی مردم شهر به جای اینکه برای افراد غیر بومی محله به یک عامل محدودکننده بدل شود؛ سبب گشته است که ساکنین

ساختار جدید عملکردی که با خیابان‌کشی‌های جدید ایجاد شده است؛ سلسله‌مراتب جدیدی از فعالیت‌ها را به همراه داشته است. درون محله، فعالیت‌ها در مقیاس محلی است. در حاشیه‌ی محله و در خیابان‌های فرعی فعالیت‌ها فرامحلی است و خدمات پشتیبان جمعیت برای چند محله استقرار یافته است؛ و در حاشیه‌ی خیابان اصلی شهر فعالیت‌های با مقیاس شهر قرار گرفته‌اند. این فعالیت‌ها شامل مواردی چون مراکز تجاری، بهداشتی، اداری و غیره می‌شوند. سلسله‌مراتب فعالیت‌ها در مقیاس فرامحلی از تراکم مناسب برخوردار است؛ اما به نظر می‌رسد در مقیاس محله‌ی مورد مطالعه جای برخی فعالیت‌ها در مقیاس محلی خالی است که دلیل آن چنانچه گفته شد جابه‌جایی فعالیت‌ها و جذب آن به سطوح بالاتر است. به عنوان مثال، مراکز خرده‌فروشی و مدرسه‌ی ابتدایی و از این دست که در کنار یکدیگر می‌توانستند یک مرکز محله را پدید آورند وجود ندارد و مراکز محلات صرفاً با عنصر مذهب و مساجد تعریف می‌شوند.

پروژه‌ی مهرورزان ساحل

پروژه مهرورزان ساحل بندر خمیر در حاشیه‌ی خیابان

چنانچه از دور به شهر نگاه شود؛ یکی از اولین نشان‌هایی که به چشم می‌آید؛ تک‌مناره‌های متعدد مساجد است. تعداد زیاد مساجد در شهر کوچک بندر خمیر آن را به شهر مناره‌ها بدل کرده است. تقریباً هر محله و زیرمحله، مسجد خود را دارد و ساکنین آن به هنگام نماز در پنج وقت شرعی در آن حضور می‌یابند. می‌توان گفت عامل پیونددهنده در محله‌های بندر خمیر نه استقرار واحدهای عملکردی در یک یا چند نقطه تحت عنوان مرکز محله، بلکه پیوند اجتماعی ساکنین با عنصر مسجد است. در محدوده‌ی مورد مطالعه و اطراف آن، مساجد شافعی، ابوحنیفه، مسجد جامع بندر خمیر (دارای بیشترین قدمت و واحد معماری بومی)، مسجد سلمان فارسی، مسجد عمرین خطاب و مسجد دژگانی یا بلال مؤذن قرار دارند و ساکنین را به خود جذب می‌کنند. در مجموع در شهر کوچک بندر خمیر نزدیک به بیست مسجد وجود دارد که تعریف‌کننده‌ی محلات و زیرمحلات هستند. مشارکتهای مردمی در سطح خرد به معنای مشارکت مردم برای حفظ و نگهداری از محیط و بافت محلات تا حدی وجود دارد و چنانچه گفته شد با توجه به انسجام اجتماعی موجود در بافت، پتانسیل شکل‌گیری مشارکتهای مردمی در سطح کلان در صورت شکل‌گیری نظام مدیریت شهری کارآمد وجود دارد.

پروژه‌ی مهرورزان ساحل

صحبت کردن از ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی یک پروژه مسکونی نیمه‌تمام کوچک کمی مشکل است. ساکنین پروژه‌ی مسکونی مهرورزان ساحل بندر خمیر از یک فرهنگ و یک قشر خاص نیستند. بندر خمیر یکی از شهرهای دارای پتانسیل رشد و مهاجرپذیر است. توسعه‌ی واحدهای صنعتی به توسعه‌ی شهر کمک می‌کند. طبیعی است در چنین شرایطی جمعیت افزوده شده به شهر سریعاً نیاز به مسکن پیدا می‌کند و در واحدهای مسکونی دولتی ساکن می‌شود. بافت اجتماعی ساکن در پروژه‌ی مسکن مهر مجموعه‌ای است متکثر و با توجه با سکنی‌گزینی دفعی و نه تدریجی، در آن انسجام اجتماعی وجود ندارد. در این پروژه نه از نظر کالبدی امکان شکل‌گیری محله وجود دارد و نه از نظر اجتماعی ظرفیت این موضوع فراهم

یکپارچه از حضور مهمان در محله‌ی خود استقبال نمایند و حس امنیت را برای ایشان نیز تضمین نمایند.

ساکنین بومی که پیوند تاریخی و عمیقی با محیط خود دارند؛ آزادانه می‌توانند محیط اطراف خانه خود را متناسب با نیاز خود و آنچه می‌پسندند؛ شکل دهند. این ویژگی -که رنگ تعلق خوانده می‌شود- در بافت محله کاملاً مشهود است. ساکنین، ورودی‌های خانه‌ی خود را متناسب با خواست خود شکل داده‌اند. کاشت گیاهان، شکل دادن به معماری و قرار دادن ابزار و وسائل بر در خانه‌ها عواملی است که به ساکنین کمک کرده است تا نشان خود را بر بافت محله ثبت نمایند.

فضاهای عمومی در بافت تاریخی بندر خمیر عرصه‌ی حضور مردم و تعاملات اجتماعی است. فرم کالبدی بافت که فضاهای عمومی و باز متنوعی را شکل داده است ظرفیت ایجاد این تعاملات را فراهم آورده است. فضاهای باز مکانی است برای گفت‌وگو ساکنین و بازی کودکان. هرچند ویژگی‌های اقلیمی بافت چون دما و رطوبت بالا ساکنین را به درون خانه‌ها می‌کشاند اما فضاهای عمومی خالی از حضور مردم نیست. اشتغال مردم خمیر را می‌توان در سه دسته تقسیم نمود. اشتغال عمده از گذشته تا به امروز مرتبط با دریا چون ماهیگیری و ملوانی است و امروزه بخشی از واردات کالاها به صورت رسمی و غیر رسمی نیز افزوده شده است. بخش دیگر اشتغال مرتبط با صنایع چون کارخانه‌های سیمان و گچ است و بخش سوم اشتغال مربوط به بخش‌های خدماتی شهر است. بافت اجتماعی محله صدر الاسلام بیشتر نوع اول اشتغال را از گذشته در خود جای داده است. تاریخی بودن و توسعه‌ی تدریجی بافت و نزدیکی بافت به اسکله در این امر بی‌تأثیر نبوده است.

مذهب به عنوان یک عامل هویت‌بخش در بافت عمل می‌کند. ساکنین بندر خمیر از اهل سنت هستند و برای حفظ انسجام اجتماعی خود در مقابل مهاجرین شیعه که به‌واسطه‌ی استقرار واحدهای صنعتی به شهر آمده‌اند؛ بر این ویژگی فرهنگی خود تأکید زیاد دارند. این ویژگی فرهنگی در کالبد شهر نیز اثر بسیار جدی گذاشته است.

توسعه نامتوازن این شهر همچنان توسعه نیافته باقی مانده است. توسعه در این منطقه بیشتر در بندرعباس و بندر شهید رجایی و اطراف آن بوده است و این امر از توسعه‌ی بندر خمیر به عنوان شهری در پیرامون جلوگیری کرده است.

وجود واحدهای صنعتی و معادن چون کارخانه سیمان در کنار معدن گوگرد و کارخانه گچ خمیر ایجاد اشتغال نموده و جاذب جمعیت است. این پتانسیل‌های صنعتی در کنار پتانسیل‌های فعالیت‌های مرتبط با دریا چون ماهیگیری، قرارگیری در محور ارتباطی و وجود پتانسیل‌های گردشگری به ویژه در حاشیه‌ی جنگل‌های حرا، بندر خمیر را به شهری تبدیل کرده است که می‌تواند توسعه یابد و بر نیروهای اقتصادی درونزا متکی باشد. همچنین تنوع فعالیت‌ها در این شهر در عمل به تنوع الگوهای سکونتی منتج خواهد شد. این امر چنانچه هر یک از الگوها منطبق با زمینه‌ی بومی باشد و همه نیازهای سکونت را تأمین نماید نمی‌تواند مورد نكوهش باشد و به عکس می‌توان سبب پویایی هر یک از محلات باشد.

ساختار اقتصادی محله‌ی مورد مطالعه در نظام اقتصادی شهر به واسطه‌ی قدیمیتر بودن و رشد تدریجی آن از یک سو، و ارتباط فضایی و عملکردی آن با دریا و اسکله‌ی بندر خمیر از سوی دیگر، بیشتر در فعالیت‌ها و اشتغال مرتبط با دریا چون ماهیگیری شکل گرفته است. ساختار محله‌ی فعالیت‌های اقتصادی با مقیاس محلی را کمتر در خود دارد و خدمات مورد نیاز محله بیشتر در حاشیه‌ی آن و در خیابان‌های اصلی قرار دارد. محله کاملاً در ساختار اقتصادی کلان شهر نقش خود را حفظ کرده و در آن اثرگذار است.

پروژه‌ی مهرورزان ساحل

مسکن مهر، مسکنی است برای اقشار کم‌درآمد. برای شهری مثل بندر خمیر که شهری است کوچک و نه‌چندان توسعه‌یافته؛ اما دارای پتانسیل‌هایی برای توسعه، ساخت مسکن مهر بیشتر از آنکه نیاز درونی و واقعی شهر باشد یک تکرار کم‌محتواست که به مثابه شهرهای دیگری که مسکن مهر برایشان ساخته شده است برای بندر خمیر

شده است. مسکن مهر صرفاً بلوک‌های ساختمانی است که برای تأمین سرپناه برای مردمی ساخته شده‌اند که جذب نظام اقتصادی شهر به واسطه‌ی توسعه‌ی صنعتی شده‌اند؛ اما از نظر موقعیت جغرافیایی و جایگاه اجتماعی و فرهنگی جایی در شهر نیافته‌اند و در حاشیه‌ی شهر سکنی گزیده‌اند. کوچک بودن شهر و نزدیکی پروژه به مرکز شهر مانع از دورافتادن این مجموعه از ساختار اجتماعی شهر می‌شود. برنامه‌ریزی ابتر برای مسکن مهر و توجه تک‌بعدی به نیازهای انسان مانع از خلق فضاهای جمعی در این مجموعه شده است. فضایی برای تعاملات اجتماعی وجود ندارد. محیط مجتمع مسکونی برای حرکت پیاده مناسب‌سازی نشده‌است و پیاده‌مدار نیست. گسست اجتماعی ساکنین اشراف و نظارت اجتماعی را بسیار پایین آورده است در نتیجه امنیت اجتماعی نیز در این مجموعه پایین خواهد آمد.

در چنین مجموعه‌ی مسکونی - که نیازهای حداقلی سکونت را در نظر نگرفته است - نمی‌توان انتظار داشت که حقوق شهروندی رعایت شود. گویی این مسکن نه برای شهروندان بلکه برای بی‌سرپناه نماندن کسانی است که در نظام اقتصادی شهر قرار دارند اما جایی در شهر نیافته‌اند؛ ساخته شده است. نگاه دولتی و از بالا به پایین به دنبال تأمین صرف مسکن بوده است و نه به دنبال مشارکت مردم. مردم نیز به دلیل اینکه وابستگی به محیط زندگی ندارند؛ کمتر محیط را متناسب با خواست خود تغییر می‌دهند و کمتر در بهتر کردن محیط زندگی خود مشارکت می‌کنند؛ هرچند در ورودی‌های خانه‌ها اثرات کم‌رنگی از رنگ تعلق وجود دارد.

روایتی از ویژگیهای اقتصادی

محله صدرالاسلام

بندر خمیر در میانه‌ی راه بندرعباس به بندر لنگه قرار دارد و در نزدیکی بندر پل است (بندر پل در مقابل بندر لافت در جزیره قشم قرار دارد و راه ارتباطی زمینی به جزیره قشم است)؛ در نتیجه به عنوان یک محور ارتباطی مهم عمل می‌نماید. بندر خمیر دارای پتانسیل‌های گسترده‌ای برای توسعه است هر چند به دلیل عدم تعادل‌های منطقه‌ای و

بادگیر و پنجره برای ایجاد کوران هوا و تهویه مطبوع مورد استفاده قرار گرفته‌اند. ترکیب توده‌ها در ساختار محله به گونه‌ای است که جریان هوا از سمت دریا به درون بافت هدایت شود و در کنار گذرهای گسترده و با محصوریت کم گذرهایی محصور وجود دارند که سایه‌اندازی در آنها آسایش را فراهم می‌آورد.

الگوی فضای سبز در منطقه دارای دو نمونه‌ی شاخص است. اول مناطق حفاظت شده جنگل‌های حرا است (جنگل حرا به مجموعه‌ای از گونه‌ای درخت و درختچه اطلاق می‌شود که شوره‌زی هستند و در آب می‌رویند). این جنگل‌ها مناطقی با مناظر بسیار استثنایی ایجاد می‌کنند و پتانسیل بزرگی برای گردشگری هستند. بخش‌هایی از جنگل‌های حرا دقیقاً در جنوب محله‌ی صدرالاسلام قرار دارد و پارک ساحلی در کنار این جنگل می‌تواند مورد استفاده ساکنین قرار گیرد. الگوی فضای سبز دوم درختان نخل می‌باشند که بخشی از هویت بافت را تشکیل می‌دهند.

پروژه‌ی مهرورزان ساحل

با وجود آنکه مسکن مهر بندر خمیر در همان زمینه‌ای شکل گرفته است که بافت تاریخی شکل گرفته؛ اما پیوندی که بافت تاریخی با محیط طبیعی دارد در مسکن مهر دیده نمی‌شود. در مسکن مهر نه عنصر آب دیده می‌شود و نه فضای هیچ محدوده‌ای به کاشت درختان اختصاص داده نشده است در نتیجه مقدمات شکل‌گیری آسایش اقلیمی و تعاملات اجتماعی فراهم نشده است. الگوی مسکن مهر ساخته شده هیچ پیوندی با دریا ندارد. الگوی مسکن مهر ساخته شده الگویی ناپایدار است. ممکن است با توجه به محدود بودن این پروژه‌ها در بندر خمیر اثر منفی گسترده‌ای بر محیط زیست نگذاشته باشد؛ ولی ادامه‌ی چنین روندی در ساخت‌وساز بدون در نظر گرفتن مسائل اجتماعی، اقتصادی و محیط زیستی در آینده می‌تواند مشکلاتی را برای محیط زیست بندر خمیر به همراه داشته باشد.

روایتی از ویژگی‌های معماری

محله‌ی صدرالاسلام

الگوی جای‌گیری قطعات در این منطقه به دلیل شرایط اقلیمی به صورت پراکنده است. این امر به دلیل ایجاد

هم چنین کرده‌اند. بندر خمیر نه تراکم بالایی دارد؛ نه محدودیتی در میزان پهنه‌های مسکونی و نه اساساً تقاضای مسکن چنان بالاست که نیاز به تأمین میزان زیادی مسکن در زمان کم باشد. ساخت مجتمع‌های مسکونی دولتی در چنین شرایطی منجر به جذب جمعیت می‌شود بدون آن که این جمعیت به واقع جذب نظام اقتصادی و اجتماعی شهر شده باشد.

مسکن مهر ساخته شده به هیچ وجه از نظر اقتصادی بهینه نیست؛ زیرا ساخت مسکنی خوابگاهی بدون در نظر گرفتن نیازهای اساسی سکونت و بدون رعایت مسائل فنی و کیفیت مناسب سبب می‌شود در کوتاه‌مدت مسکن ساخته شده از نظر اجتماعی و کالبدی فرسوده شود و در نهایت اتلاف سرمایه‌ی مردم و دولت صورت گیرد.

این پروژه به دلیل نیمه‌تمام بودن ساکنین زیادی ندارد؛ اما بیشتر متقاضیان این مسکن بخشی از مردم بندر خمیرند که جذب واحدهای صنعتی می‌شوند و یا مهاجرند و بخشی نیز از روستاهای اطراف به این بخش کشیده می‌شوند. در بندر خمیر برای شاغلین واحدهای صنعتی، شهرک‌های جداگانه‌ای ساخته شده است که از کیفیت بهتری نسبت به مسکن مهر برخوردارند؛ در نتیجه‌ی ساخت چنین مسکنی به نظر بدون مطالعه‌ی دقیق شرایط اقتصادی و زمینه‌ی بومی بوده و توجیه اقتصادی درستی ندارد.

روایتی از ویژگی‌های طبیعی و زیست‌محیطی

بافت بومی بندر خمیر

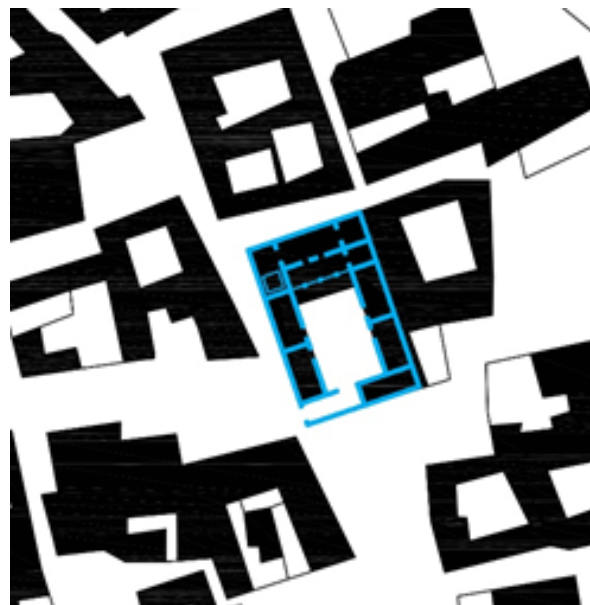
محیط طبیعی بندر خمیر بسیار تحت تأثیر موقعیت جغرافیایی آن است. قرار گرفتن در منطقه‌ی پست جلگه‌ای کرانه‌ی شمالی تنگه خوران (تنگه‌ای که در جنوب آن جزیره قشم قرار دارد) و ارتباط فضایی با خلیج فارس ویژگی‌های طبیعی خاصی را برای این محدوده به ارمغان آورده است. اقلیم گرم و مرطوب منطقه، بر الگوی معماری و حتی الگوی زیست مردم این منطقه اثرگذار بوده است و ارتباط با دریا فرهنگ ایشان را شکل داده است. فرم کالبدی بناها به گونه‌ای شکل یافته است که آسایش اقلیمی در این محدوده بیشتر شود. در بافت تاریخی بندر خمیر ساختمان‌ها دارای حیاط مرکزی هستند و عناصری چون

نحوه‌ی توده‌گذاری بناها به‌گونه‌ای است که یک حیاط مرکزی وجود دارد که به یک فضای نیم‌باز متصل است. دورتا دور این فضاها اتاق‌ها و به یک معنا توده‌ها قرار دارند. ساختمانها به‌صورت حیاط مرکزی و نیمه‌درون‌گرا هستند. سعی شده است از حداکثر استفاده از سایه و کوران هوا استفاده شود. ارتفاع اتاقها زیاد، و پنجره‌ها بلند و کشیده‌اند. ایوانها وسیع و مرتفع هستند. فضاهای نیمه‌باز، در حدفاصل فضای باز و سرپوشیده قرار دارند. در این منطقه زیرزمین ساخته نمی‌شود. طاقها غالباً مسطح می‌باشند. بادگیرهای بزرگ و چهارگوش در گوشه‌ی بنا وجود دارد. در ساختوساز ابنیه‌ی این منطقه از مصالح موجود و در دسترسی استفاده شده است. مصالح عمدتاً خشت و گل و سقف‌هایی است که از تیرهای چوبی و یا برگ درختان نخل در آن استفاده شده است. روی دیوارها را اندود گچ می‌گیرند و معمولاً نمایی روشن دارند.

مسکن مهر بندر خمیر

بناهای مسکن مهر با ساختمان‌های تیپ ساخته شده‌اند که غالب آنها دارای ۶ طبقه‌ی مسکونی هستند. این مجموعه دارای الگوی شطرنجی است. قطعات در ردیف‌های موازی در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند و به یکدیگر متصل هستند. بلوک‌های ساختمانی را می‌توان قطعات درشت‌دانه‌ای دانست که برای اسکان حدوداً ۲۴ خانوار تدارک دیده شده است. این بلوک‌ها معمولاً از دو طرف به مسرهای دسترسی ارتباط دارند. مسیرهای دسترسی از نظر درجه‌ی اهمیت فرق چندانی با یکدیگر ندارند و سلسله‌مراتب دسترسی‌ها در این محدوده مشاهده نمی‌شود. بلوک‌ها بی‌واسطه به مسیرهای دسترسی متصل می‌شوند و ویژگی خاصی در ورودی‌ها مشاهده نمی‌شود. نمای تمام بلوک‌های ساختمانی نیز مشابه یکدیگر است. همچنین نسبت ارتفاع به عرض معابر در بخش‌هایی بالاست که ایجاد حس محصوریت بالا را ایجاد می‌کند.

شرایطی برای ایجاد تهویه‌ی هوا است؛ با این وجود تراکم این الگو نسبت به روستا بیشتر است. در محلات بافت مرکزی بندر خمیر قطعات عمدتاً ریزدانه هستند. حتی عناصر شاخصی چون مساجد نیز قطعات چندان بزرگی را اشغال نکرده‌اند. قطعات یا تنها یک واحد همسایگی را شامل می‌شوند؛ یا مجموعه دو تا سه واحد مسکونی یک بلوک شهری را شکل داده‌اند. با این وجود واحدهای مسکونی در ارتباط فضایی و عملکردی با یکدیگر محلات را تشکیل می‌دهند. اتصال به شبکه ارتباطی از طریق ورودی‌های بسیار ساده خانه‌ها ایجاد می‌شود. معمولاً یک فضای میانی بین فضای بیرون و حیاط خانه وجود دارد که دید به داخل خانه را نیز محدود می‌کند. خانه‌های قدیمی از مصالح سنتی موجود در منطقه چون خشت و گل و چوب و برگ درختان نخل برای سقف ساخته شده‌اند. نماها ساده و بدون تزئینات است. ترکیب دیوار، بادگیر و درختان نخل شکل نما را ایجاد کرده‌اند. خانه‌ها یک طبقه‌اند و فضاهای شهری دارای محصوریت متفاوتی می‌باشند. برخی گسترده و باز و برخی محصور و کم‌عرض می‌باشند. بناها دارای یک حیاط مرکزی است که بخش‌های اقامتی در دورتادور آن مستقر می‌باشند. بخش اصلی خانه در شمال بنا مستقر می‌باشد.

تصویر ۹. یک نمونه از معماری بافت بومی بندر خمیر

بلوک‌های ساختمانی مسکن مهر فاقد عرصه و اعیان بدان معنا که در بافت تاریخی وجود دارد؛ است. این بلوک‌ها دارای فضای باز خصوصی با حتی نیمه‌عمومی نیستند. در نتیجه در یک معنا می‌توان گفت قریب به تمام زمینی که مربوط به هر بلوک است در آن ساخته شده است. نماهای بلوک‌های ساختمانی از ترکیب آجر، سیمان رنگ شده و نوعی کاشی تشکیل شده‌اند و همگی متحدالشکل می‌باشند.

تصویر ۱۰. شیوه‌ی ساخت مسکن مهر در بندر خمیر

جدول ۳

معیار	محلّه صدر اسلام (کوش) بندر خمیر	پروژه مهرورزان ساحل بندر خمیر
تاریخی و زمان	<ul style="list-style-type: none"> - قرارگیری در مرکز شهر - توسعه‌ی تدریجی - همخوانی با زمینه - حفظ فرم تاریخی - کالبد قدیمی اما قابل سکونت 	<ul style="list-style-type: none"> - بلوک‌های ساختمانی خارج شهر - منقطع از بافت تاریخی - طراحی غیرارگانیک - کیفیت پایین ساخت‌وساز - نداشتن عناصر هویت‌زا
کالبدی و مورفولوژیک	<ul style="list-style-type: none"> - مرکزیت محلّه در شهر - کالبد دست‌نخورده - مجاورت در کنار دریا و استفاده از رطوبت دریا - استفاده از جریان باد و سایه‌اندازی برای ایجاد آسایش محیطی - جدا بودن واحدهای مسکونی از هم - وجود فضاهای باز میان بافت متعدد در بافت مسکونی - قرارگیری فضاهای زندگی حول یک حیاط میانه - شکل‌گیری فضاهای زندگی در تعامل با جریان باد - وجود پنجره‌های رو به کوچه (برخلاف واحدهای حیاط مرکزی فلات مرکزی ایران) - استفاده از بادگیر - بافت گسترش پیدا کرده ارگانیکو تدریجی - مرکزیت محلات حول ساختمان مساجد - استفاده از عناصر نشانه‌ای در بافت (مناره مسجد) - تسلسل فضاهای باز در میان بافت 	<ul style="list-style-type: none"> - تکرار بدون تغییر فرم بلوک‌های ساختمانی - الگوی ساخت متراکم با کمترین هزینه - بلوک‌های ساختمانی مرتفع بدون ارتباط با زمینه - کالبد کاملاً منظم و شطرنجی - سایه‌اندازی بلوک‌ها بر یکدیگر و نورگیری نامناسب - نبود خیابان‌کشی نامناسب - عدم رعایت سلسله‌مراتب فضایی - نفوذ پذیری پایین - عملکرد یکدست مسکونی

<p>- عدم وجود نشانه‌های بصری شاخص به دلیل مقیاس پروژه</p> <p>- عدم پیش‌بینی فضای سبز</p> <p>- خط آسمان یکنواخت</p> <p>- فرم کالبدی خشک</p>	<p>- تنوع بصری و وجود سکانس‌های بصری متنوع</p> <p>- پررنگ بودن عناصر سیمای شهر: نشانه‌ها، راه‌ها، گره‌ها</p> <p>- ترکیب متنوع عناصر فضایی: جداره، مصالح گیاهان</p> <p>- فرسودگی کالبدی مشهود در بخش‌هایی از بافت</p> <p>- تداخل عناصر متجدد فضای شهر (تیر چراغ برق و خنک‌کننده‌ها) با سیمای تاریخی</p> <p>- توالی فضاهای محصور و باز</p> <p>- غلبه‌ی درخت نخل و گل کاغذی در طرح کاشت</p> <p>- پویایی و تنوع در عین یکپارچگی در خط آسمان</p> <p>- تنوع در کریدورهای بصری</p> <p>- نماهای یکدست سفید و خاکی</p>	بصری
<p>- عدم ارتباط با زمینه تاریخی و اقلیمی</p> <p>- عدم رعایت تضاد و تباین بین فضاها</p> <p>- عدم وجود نشانه در فضای معماری</p>	<p>- وجود عناصر متعدد واجد ارزش در بافت تاریخی محله</p> <p>- سازمان فضایی متنوع</p> <p>- بافت کالبدی با مقیاس انسانی</p> <p>- تمایز بیرون و درون کالبد بافت</p>	ادراکی و معنایی
<p>- قرارگیری در حاشیه‌ی شهر</p> <p>- وابستگی به شهر به لحاظ تأمین خدمات و مایحتاج</p> <p>- نگاه تک‌بعدی در برنامه‌ریزی عملکردی</p>	<p>- تغییر ماهیت برخی ویژگی‌های عملکردی بافت به مرور زمان (خیابانکشی، تعریض، عقب نشینی)</p> <p>- تخریب فعالیت و عملکردهای جدید به بافت با ایجاد تغییرات در کالبد بافت قدیم</p>	عملکردی و فعالیتی
<p>- بافت اجتماعی متکثر ساکن در مسکن مهر</p> <p>- گسست اجتماعی بین ساکنین مسکن مهر و ساکنین قدیمی بندر خمیر</p>	<p>- انسجام اجتماعی ساکنین بافت قدیم</p> <p>- اشراف و نظارت بالای ساکنین بر محیط سکونت</p> <p>- تناسب ویژگی‌های کالبدی با خواست خود ساکنین</p> <p>- وجود عرصه‌های باز متعدد در فضا برای تعامل ساکنین</p> <p>- مذهب و فضاهای مذهبی به عنوان عنصر هویت‌دهنده در محله</p> <p>- مشارکت نسبی ساکنین در نگهداری از کالبد محله</p>	اجتماعی و فرهنگی
<p>- عدم جذب جمعیت ساکن در فعالیت‌های اقتصادی رایج شهر</p>	<p>- اشتغال ساکنین بافت قدیم در حرفه‌های ماهیگیری، تجارت و خدماتی</p> <p>- وجود پتانسیل‌های رشد درون‌زا در بافت قدیم (توسعه‌ی گردشگری)</p> <p>- تنوع عملکرد ناشی از تنوع فعالیت‌های اقتصادی</p> <p>- ارتباط بیشتر فعالیت‌های رشدیافته در بافت با دریا</p>	اقتصادی
<p>- عدم وجود عناصر طبیعی و الگوی کاشت در مسکن مهر</p> <p>- عدم ارتباط با دریا</p>	<p>- ارتباط مناسب با بافت طبیعی و اقلیم</p> <p>- فراهم آوردن آسایش اقلیمی در کالبد بافت بومی</p> <p>- الگوی کاشت متناسب با شرایط ویژه اقلیمی</p>	طبیعی و محیط زیستی

<ul style="list-style-type: none"> - استفاده از الگوی معماری تیپ ۶ طبقه - دسترسی از دو طرف بلوک - سلسله‌مراتب دسترسی یکسان - نسبت ارتفاع زیاد به عرض گذر - عدم وجود فضای باز عمومی و یا نیمه‌خصوصی - ترکیب یکدست آجر و سیمان - بلوک‌های متحدالشکل 	<ul style="list-style-type: none"> - الگوی جایگیری پراکنده - قطعات عمدتاً ریزدانه - قطعات منفصل از یکدیگر در بافت - فضای ارتباطی بین داخل و خارج فضای مسکونی - استفاده از مصالح بوم آورد - واحدهای مسکونی یک طبقه - حیاط مرکزی - ارتفاع اتاق‌ها بلند و بازشوها کشیده 	معماری
--	--	--------

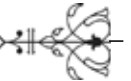
بحث و نتیجه‌گیری

مسکن در توسعه‌ی شهری است. نگاه پروژه‌های به مقوله‌ی مسکن در تجربه‌ی مسکن مهر وضعیت نابسامان آن را تشدید کرده است. شهرسازی فرآیندی مستمر است که به جای برنامه، به برنامه‌ریزی می‌انديشد. این فرآیند، با مشارکت گروه‌های بهره‌ور مختلف معنا می‌یابد. گروه‌هایی که منافع آنها در گرو مداخلات محیطی شهرسازانه است و هر اقدامی ممکن است به حفظ یا تحدید منافع ایشان منجر گردد. حضور این گروه‌ها در فرآیند تصمیم‌گیری و اجرا، از همان ابتدا تا به انتها ضرورت دارد و این حضور می‌تواند تضمین‌کننده‌ی عدالت فضایی باشد. در غیر این صورت، شهرسازان نمی‌توانند با اقداماتی آمرانه و برنامه‌ای از بالا به پایین، از تحقق ارزش‌هایی نظیر عدالت، حفظ سرمایه‌های اجتماعی و رضایت‌مندی بهره‌وران مطمئن باشند. در پروژه‌های مسکن مهر، نه در مرحله‌ی برنامه‌ریزی و طراحی محله، و نه در ساخت و نگهداری فضا، مشارکت شهروندان محقق نشده است. در حال حاضر نیز، ساکنان این محدوده‌ها نسبت به فضای زیست خود احساس تعلق کافی ندارند و شاید به همین جهت هم کافی را برای نگهداشت فضا از خود نشان نمی‌دهند.

۳. مسئله‌ی دیگر، ضرورت توجه مستمر و بلندمدت به برنامه‌هاست. در بافت‌های تاریخی، به خاطر تغییرات تدریجی، نیازهای کوتاه‌مدت و بلندمدت شهروندان و بهره‌وران تأمین شده‌اند و راه‌حل‌هایی پایدار برای این نیازها پیدا شده است. اما در پروژه‌های مسکن مهر، تصور مدیران و برنامه‌ریزان این بوده که می‌شود به شهر به مثابه‌ی یک پروژه‌ی معمارانه نگاه کرد و آن را به یک‌باره بر ساخت. به همین دلیل، این پروژه‌ها نتوانسته‌اند به درستی به یک

با مقایسه‌ی پروژه‌ی مسکن مهر بندر خمیر با نمونه‌ای از محلات تاریخی در این شهر (و با توجه به تجارب چهار شهر دیگر که در این مقاله به آنها اشاره نشده اما توسط نگارندگان مورد مطالعه قرار گرفته‌اند)؛ نقدهای مختلفی قابل طرح است. از جمله، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. مکانیابی پروژه‌های مسکونی دارای ماهیتی چندوجهی است و نمی‌تواند به روش‌های غیرعلمی و بدون مطالعه‌ی گسترده انجام شود. در مسکن مهر با توجه به گستردگی پروژه و احداث مسکن در بیش از ۱۰۰۰ شهر و آغاز پروژه‌ها در زمانی نسبتاً کوتاه، در عمل فرصت کافی برای مکان‌یابی وجود نداشت. در حالی که در الگوی بومی، سکونت امری تدریجی است که بر پایه‌ی ظرفیت‌های محیطی شکل می‌گیرد. انفکاک این پروژه‌ها از سازمان فضایی شهر، به قطبی‌تر شدن ساختار فضایی و از آن ره ساختار اجتماعی شهر منجر می‌شود. مکانیابی نامناسب و تعجیل در اجرای طرح‌های مسکن مهر دست به دست هم داده است تا پروژه‌ها در بستری شکل گیرد که دارای زیرساخت‌های مناسب نیست. دسترسی نامناسب به عملکردهای آموزشی، بهداشتی و تجاری مناسب، پروژه‌های مسکن مهر را به پروژه‌هایی با نگاه خوابگاهی صرف تبدیل کرده است و توجه کمتری به جنبه‌های گسترده مسکن شده است. تجربه بندر خمیر نشان می‌دهد با وجود آنکه شهر بسیار کوچک است و بر اساس ساختار فعلی شهر، ظرفیت رشد درون‌زای شهر همچنان بالا است؛ پروژه‌هایی در حاشیه‌ی شهر شکل گرفته است.
۲. نکته‌ی دیگر در این خصوص، موضوع نقش و جایگاه

۶. موضوع دیگر در مقایسه‌ی مسکن مهر با الگوی بومی سکونت، بحث هویت شهری است. پروژه‌های مسکن مهر تنها هدف خود را تأمین مسکن حداقل برای اقشار کم‌درآمد قرار داده‌اند. با این حال، ساکنان این پروژه‌ها نیاز دارند ویژگی‌هایی در محیط مسکونی آنها باشد که اولاً پیوندی میان آنها و شهر مادر و فرهنگ جاری در آن برقرار کنند و ثانیاً چیزهایی غیر از کم‌درآمد بودن و فقیر بودن آنها را از دیگران متمایز کند. اگر از ساکنان مسکن مهر پرسیده شود اهل کجا هستی یا چرا در اینجا زندگی می‌کنی؟ عموماً پاسخشان این است که مشکلات اقتصادی مرا ناگزیر کرده است تا در اینجا زندگی کنم. شاید بخشی از آنها از آن روی که به وضعشان از بی‌مسکنی به صاحب مسکن تبدیل شده است؛ از سکونت در این نواحی ناراضی هم نباشند؛ اما همین افراد نیز خود را متعلق به این نواحی نمی‌دانند.

۷. از نظر مصالح و روش‌های ساخت نیز، تفاوت عمده‌های میان مسکن مهر و الگوی سکونت در بافت تاریخی مشهود است. مسکن مهر، توجه خود را به تولید انبوه واحدهای مسکونی با حداقل هزینه معطوف کرده است. این در حالی است که با اندکی تأمل در مصالح و روش‌های ساخت بوم‌آورد در بافت‌های تاریخی می‌توان به بهبود شرایط در تولید مسکن کمک کرد.

۸. از نظر انسجام اجتماعی، در الگوی بومی سکونت در محلات ایرانی، حفظ نظام اجتماعی از مباحث اساسی است. هر محله، تجلی‌گاه یک نهاد اجتماعی است که با مفاهیمی همچون حسن همجواری، تعاملات اجتماعی و همیاری و مشارکت شهروندان پیوند می‌خورد. نظام محله‌ای بیش از آن که تعریف‌کننده‌ی یک سازمان کالبدی باشد؛ به معنی یک نظام اجتماعی و فرهنگی است که برای مثال در رفتارهای جمعی نمود پیدا می‌کند. اما در پروژه‌های مسکن مهر، کمتر به جنبه‌های اجتماعی و فرهنگی توجه شده و عمدتاً به صورت کمی، به تأمین سطوح و سرانه و افزایش تعداد واحدهای مسکونی توجه شده است. در مسکن مهر، به جهت تفاوت‌هایی که در پیشینه‌ی زندگی ساکنان وجود دارد؛ تعاملات اجتماعی

فرآیند روشن تبدیل شوند و در نتیجه سازوکاری برای اصلاح نواقص خود پیش‌بینی نکرده‌اند.

۴. از موارد قابل تأمل دیگر در بررسی بین بافت قدیمی شهرها و مسکن مهر، مسئله‌ی تعامل با شرایط طبیعی و اقلیمی است. در گذشته، محیط سکونت در موقعیت‌های جغرافیایی و شرایط اقلیمی گوناگون، در ارتباط با زمینه‌ی طبیعی خود شکل می‌گرفته است. این ارتباط هم از نظر عملکردی و تناسب با اقلیم بوده و هم از نظر فرهنگی و مفهومی بوده است. فرهنگ مردم بر اساس اقلیم شکل می‌گرفته است. برای مثال، رابطه‌ی مردم خمیر با دریا رابطه‌ی متقابل است. دریا همزمان منبع مؤثر اقتصادی و نیز شکل‌دهنده به فرهنگ بوده است.

۵. یکی از مهم‌ترین ابعاد مسکن، ابعاد اقتصادی آن است. در پروژه‌های مسکن مهر، در سطح کلان عدم انطباق طرح‌ها با نظام عرضه و تقاضا و بی‌توجهی به استقرار پروژه‌ها با توجه به رقابت‌پذیری سکونت‌گاه‌ها در توسعه، مشکلاتی چون تورم را به وجود آورده است. در سطح خرد نیز توجه نداشتن به جایگاه پروژه‌ها در اقتصاد شهر، مسئله‌ی اشتغال و ساختار اقتصادی محلات، سبب پیدایش سکونت‌گاه‌های غیرمولد و در نتیجه ناپایدار شده است. به علاوه در برنامه‌ی مسکن مهر توجهی به طرح‌های توسعه شهری و دیگر طرح‌ها نشده است. این بی‌توجهی از چند منظر صورت گرفته است. اول آنکه نیاز به مسکن در هر شهر بر اساس مطالعه‌ی دقیق رشد جمعیت در افق طرح و همچنین مطالعه‌ی روند مهاجرت‌ها در سطح مناطق نبوده است. دوم، مکانیابی مسکن مهر بر اساس استراتژی و جهت توسعه در طرح‌های جامع شهری نبوده است و بیشتر بر اساس امکان تملک زمین انجام شده است. سوم، برای مسکن مهر طرح‌های توجیهی و آماده‌سازی که جنبه‌های مختلف توسعه شهری چون زیرساخت‌ها و دسترسی به خدمات را در نظر بگیرد؛ تهیه نشده است. چهارم اینکه پروژه‌های مسکن مهر فاقد طراحی شهری است و معماری آن نیز در حداقلی‌ترین حالت و به صورت پلان‌های تیپ در سرتاسر کشور صورت پذیرفته است و به استراتژی‌های توسعه مسکن در سطح شهر توجه نکرده است.

میگیرد. این نوع از برنامه‌ریزی عاجل عموماً سبب میشود بسیاری از نکات مثبت موجود در بافتها در نظر گرفته نشود. پژوهشهای آتی میتواند تحقیقات مشابهی را در خصوص رویکردهای جدیدتر مسکن دولتی، نظیر طرح مسکن پیشگام، یا طرح مسکن اجتماعی داشته باشند.

کمتر از الگوی بومی می‌شود. در الگوی بومی سکونت، ساکنان هر محله از یکدیگر شناخت دارند و در نتیجه هر کس برای حفظ آبروی خود، به اصولی اجتماعی مقید و پایبند است. در نهایت اینکه «تولید مسکن انبوه توسط دولت» برخلاف منطق شکلگیری تدریجی بافتهای بومی صورت

پی‌نوشت

۱. Swanson .

۲. این نوع از نگاه نه عوامل دولتی را بر آن داشته است که به مسائل مرتبط با دید و منظر نگاهی داشته باشند و نه سازندگان و پیمانکاران را ملزم به توجه به چنین مسائلی کرده است.

منابع

۱. اردلان، نادر. ۱۳۸۷. مصاحبه با داراب دیبا. مقالات معماری و شهرسازی.
۲. افشار، زهره. ۱۳۹۲. تحویل ۲۰۷ میلیون مسکن مهر. *روزنامه ایران* ۱۹ (۵۳۶۸) (۲۸ اردیبهشت ۱۳۹۲): ۱۰.
۳. اهری، زهرا. ۱۳۶۷. مسکن حداقل. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن.
۴. اهری، زهرا. ۱۳۸۵. مکتب اصفهان در شهرسازی. تهران: انتشارات فرهنگستان هنر.
۵. بمانیان، محمدرضا. ۱۳۸۷. شهرسازی رفاه‌گرا. سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، موسسه فرهنگ، اطلاع‌رسانی و مطبوعاتی.
۶. پیرنیا، حسن. ۱۳۰۶. *ایران باستان*. تهران: مجلس.
۷. توسلی، محمود. ۱۳۷۱. بیان مفاهیم و مبثی در زمینه طراحی شهری. *آبادی (۷)*.
۸. توسلی، محمود. ۱۳۷۲. قواعد و معیارهای طراحی فضای شهری. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
۹. توسلی، محمود. ۱۳۷۶. طراحی شهری، معانی و مفاهیم. *آبادی (۲۶)*.
۱۰. توسلی، محمود. ۱۳۸۱. *ساخت شهر و معماری در اقلیم گرم و خشک ایران*. تهران: پیام.
۱۱. توسلی، محمود، و ناصر بنیادی. ۱۳۷۱. *طراحی فضای شهری*. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
۱۲. حائری، محمدرضا. ۱۳۶۸. طراحی از کالبد شهر ایرانی، بررسی گونه‌شناسانه بافت‌های شهری در قرن ۱۴ شمسی. در *سمینار تداوم حیات در بافت قدیمی شهرهای ایران*. تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران.
۱۳. حائری، محمدرضا. ۱۳۷۵. خانه‌های ایرانی در مسیر نابودی. *معماری و شهرسازی (۳۱ و ۳۲)*.
۱۴. حبیبی، سیدمحسن. ۱۳۸۵. شرح جریان‌های فکری معماری و شهرسازی در ایران معاصر. تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۱۵. حجت، مهدی. ۱۳۷۴. معماری ایرانی در سخن چهار نسل معماران صاحب‌نظر. *آبادی (۱۹)*.
۱۶. حجت، مهدی. ۱۳۷۷. *فضا، رواق (۱)*.
۱۷. حجت، مهدی. ۱۳۷۸. واقعیت آفرینش اثر هنری. *هنر (۳)*.
۱۸. حجت، مهدی، و باقر آیت‌اله‌زاده شیرازی. ۱۳۷۴. میراث فرهنگی. *آبادی (۱۹)*.
۱۹. دیبا، داراب. ۱۳۷۱. بررسی معماری ایران در روند فرهنگ و تاریخ. *معماری و شهرسازی (۱۶)*.
۲۰. دیبا، داراب. ۱۳۷۳. مسابقه‌ی معماری فرهنگستان‌ها. *آبادی (۱۳)*.
۲۱. دیبا، داراب. ۱۳۷۸. الهام و برداشت از مفاهیم بنیادین معماری ایران. *معماری و فرهنگ (۱)*.
۲۲. دیبا، داراب. ۱۳۷۸. حصول زبانی برای معماری امروز ایران. *معماری و شهرسازی ایران (۵۰ و ۵۱)*.
۲۳. دیبا، داراب. ۱۳۷۹. جهانی شدن دنیای معماری. *معماری و شهرسازی*.
۲۴. ریگین، چارلز. ۱۳۸۸. *روش تطبیقی: فراسوی راهبردهای کمی و کیفی*. ترجمه‌ی محمد فاضلی. تهران: آگه.
۲۵. سعیدی کیا، محمد. ۱۳۸۷. مسکن مهر برنامه‌ی دولت نهم برای پاسخگویی به مخاطبان اصلی است. *خبرگزاری ایرنا*، ۲۷ مرداد ۱۳۸۷.

۲۶. سلطانزاده، حسین. ۱۳۸۲. شروع شکل گیری میدان های معاصر. معماری و فرهنگ (۱۵ و ۱۶).
۲۷. سلطانزاده، حسین. ۱۳۹۰. تاریخ مختصر شهر و شهرنشینی در ایران. تهران: چهارطاق.
۲۸. شیخ زین الدین، حسین. ۱۳۷۱. تعادل در معماری. آبادی (۷).
۲۹. شیخ زین الدین، حسین. ۱۳۷۸. در مورد معماری امروز ایران. معماری و شهرسازی (۵۰ و ۵۱).
۳۰. صارمی، علی اکبر. ۱۳۷۶. ارزش های پایدار در معماری ایران. نشر سازمان میراث فرهنگی.
۳۱. فرخ زنوری، عباس. ۱۳۸۰. ضرورت نوزایی شهری. هفت شهر (۴).
۳۲. فرخ زنوری، عباس. ۱۳۸۰. ضرورت نوزایی شهری. مجله شهرداری ها (۷).
۳۳. فلامکی، منصور. ۱۳۵۷. سیری در تجارب مرمت شهری از ونیز تا شیراز. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.
۳۴. فلامکی، منصور. ۱۳۷۴. نوآوری های معمارانه صفوی، دگرگونی برای ماندگاری ارزش ها و مفهوم ها در معماری ایران. در کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران. تهران: میراث فرهنگی.
۳۵. فلیک، اووه. ۱۳۸۸. درآمدی بر تحقیق کیفی. ترجمه ی هادی جلیلی. تهران: نی.
۳۶. قربانی، علی. ۱۳۸۸. مونوگرافی (تک نگاری). به نقل از داوود سلیم آبادی فراهانی.
۳۷. میرفندرسکی، محمدمین. ۱۳۷۴. باغ به مثابه پیش آیند شهری. در کنگره ی تاریخ معماری و شهرسازی ایران. تهران: سازمان میراث فرهنگی تهران.
۳۸. ندیمی، هادی. ۱۳۷۵. آیین جوانمردان و طریقت معماران. صفه (۲۱ و ۲۲).
۳۹. ندیمی، هادی. ۱۳۸۰. آیین جوانمردان و طریقت معماران. صفه (۴۳ و ۴۴).
۴۰. نقره کار، عبدالحمید، و دیگران. ۱۳۸۷. درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.

References

1. Afshar, Zohre. 2013. Delivering 2.7 Milion of Mehr Housing Units. *Iran Daily 19* (5368): 10.
2. Ahari, Zahra. 1989. *Minimum Housing*. Tehran: Ministry of Housing and Urban Development.
3. Ahari, Zahra. 2007. *Isfahan School in Urban Planning*. Tehran: Iranian Academy of the Arts.
4. Ardalan, Nader. 2009. *An Interview with Darab Diba*. Tehran: Architecture and Urban Planning Articles.
5. Bemanian, Mohammad Reza. 2009. *Prosperous Urbanism*. Tehran: Culture, Information and Journalism Institute.
6. Diba, Darab. 1993. A Study on Iranian Architecture Through Cultural and Historic Processes. *Memari va Shahrsazi* (16).
7. Diba, Darab. 1996. Architectural Competition for Cultural Forums. *Abadi* (13).
8. Diba, Darab. 2000. Adaptations from Basic Notions in Iranian Architecture. *Memari va Farhang* (1).
9. Diba, Darab. 1998. Arriving at A Common Language for Contemporary Iranian Architecture. *Iranian Association of Architecture and Urbanism* (50-51).
10. Diba, Darab. 2002. *Architecture Through Globalization*. Memari va Shahrsazi.
11. Falamaki, Mansour. 1979. *An Overview of Experiences in Urban Preservation: From Venice to Shiraz*. Tehran: Ministry of Housing and Urban Development.
12. Falamaki, Mansour. 1996. Safavid Architectural Innovations: A Change to Sustain Values and Notions in Iranian Architecture. *In Congress On Iranian History of Architecture and Urban Planning*. Tehran: Institute for Cultural Heritage.
13. Farokh Zonouri, Abbas. 2000. Significance of Urban Regeneration. *Haft Shahr* (4).
14. Farokh Zonouri, Abbas. 2002. Significance of Urban Regeneration. *Shahrdariha* (7).
15. Flick, O. 2009. *An introduction on qualitative research method*. Translated by Hadi Jalili. Tehran: Ney.
16. Ghorbani, Ali. 2010. *A Monography*. (D. Salim Abadi, Editor).
17. Habibi, Seyed Mohsen. 2007. *Schools Od Though in Iranian Contemporary Architecture and Urban Planning*. Tehran: Bureau of Cultural Research.
18. Haeri, Mohammad Reza. 1990. *Desing from Iranian City, A Typological Study of Urban Fabric in The 20th Century*. *Seminar On Continuity of Urban Life in Iranian Historic City Fabrics*. Tehran: Iran University of Science and Technology.
19. Haeri, Mohammad Reza. 1997. Iranian Housing Typology En Route Destruction. *Memari va Shahrsazi* (31-32).
20. Hojjat, Mahdi. 1996. Iranian Architecture Through Conversation with Four Generations of Significant Iranian Architects. *Abadi* (19).
21. Hojjat, Mahdi. 1999. Space. *Ravagh* (1).
22. Hojjat, Mahdi. 2000. Actuality of Artistic Creation. *Honar* (3).
23. Hojjat, Mahdi, and Bagher Ayatollah Zade Shirazi. 1996. Cultural Heritage. *Abadi* (19).
24. Mirfendersky, Muhammad Amin. 1996. Garden as A Precessding of a City. *Congress On the History of Iranian Architecture*

- and *Urban Planning*. Tehran: Institute for Cultural Heritage.
25. Nadimi, Hadi. 1997. Chavaliers' Manner and Achitects' Way. *Soffeh* (21-22).
26. Nadimi, Hadi. 2002. Chavaliers' Manner and Achitects' Way. *Soffeh* (43-44).
27. Noghrekar, Abdolhamid. 2009. *An Introduction On the Islamic Identity in Architecture and Urban Planning*. Tehran: Ministry of Housing and Urban Development.
28. Pirnia, Hassan. 1928. *Ancient Iran*. Tehran: Majles.
29. Raigin, Charles. 2010. *Comparative Method: Beyond Quantitative and Qualitative Methods*. Translated by Muhammad Fazeli. Tehran: Agah.
30. Saidi Kia, Muhammd. 2009. *Mehr Housing Progrm Is the Governments Response to Its Primary Audience*. IRNA News Agency.
31. Saremi, Ali Akbar. 1998. *Sustainable Values in Iranian Architecture*. Tehran: Iranian Institute for Cultural Heritage.
32. Sheikh Zeynodin, Hossein. 1993. Equilibrium iin Architecture. *Abadi* (7).
33. Sheikh Zeynodin, Hossein. 2000. About Contemporary Iraian Architecture. *Memari va Shahrsazi* (50-51).
34. Soltanzade, Hossein. 2002. Inception of Contemporary Urban Plaza. *Memari va Farhang* (15-16).
35. Soltanzade, Hossein. 2012. *A Brief History of Urbanisation in Iran*. Tehran: Chahar Tagh.
36. Tavasoli, Mahmoud. 1993. Explaining the basics and a dialogue in urban design. *Abadi* (7).
37. Tavasoli, Mahmoud. 1994. *Urban Space Design Rules and Criteria*. Tehran: Urban Planning and Architecture Research Center of Iran.
38. Tavasoli, Mahmoud. 1996. Urban Design, Notions and Meanings. *Abadi* (26).
39. Tavasoli, Mahmoud. 2003. *Urban Structure and Architecture in Hot Ecologies of Iran*. Tehran: Payam.
40. Tavasoli, Mahmoud, and Naser Boniadi. 1992. *Urban Spatial Design*. Tehran: Iranian Center for Architectural and Urban Studies.

Typology of Buttresses in Iranian Architecture

Narges Karimi*

PhD Student in restoration and conservation of historical buildings and urban sites, Art University of Isfahan

Reza Abouei **

Associate Professor, Department of restoration and conservation of historical buildings and urban sites, Art University of Isfahan

Dariush Heydar***

Department of restoration and conservation of historical buildings and urban sites, Art University of Isfahan

Received: 31/10/2016

Accepted: 20/09/2018

Abstract

Buttresses has been used as a support structure in the field of architecture. This under pressure structure prevents from thrust force advancement and creates resistance and stability of main structure against any horizontal movement. Study references related to architectural structures makes it clear that little researches is dedicated to support structures, particularly buttress in Iran and is not provided the answer to this question: By what measures can investigated types of buttress and what are these types. Meanwhile, raised the issue of the buttress in the area of specialized restoration as a way of treatment, it is needed to urgent research conducted in this regard. The purpose of this study is understanding buttress in Iran. Therefore, relying on library studies then field research and surveying of 100 available samples, discovering and typology of buttresses of Persian architecture was intended. The main outcome of this study was to identify buttress species based on measures of form, position of buttress in plan, materials and construction time. The study of the typology of the studied samples showed that any combination of solid rectangular plan and combined sections (rectangle and triangle) types, are the most practical buttress of the 100 participants of this research. Ease of construct and play the best structural role of the buttress can be reasons of using by architectures that has been based on their empirical knowledge. The buttresses have openings such as the type of a floor with the port covering of circular arch type; have allocated the most acceptances from the architects. An achievement that offers this research, are scientific solutions for restorers and architects to design the buttress species in restored historic buildings.

Keywords: Buttress, Iranian architecture, Typology.

Managing Director: vice chancellor for
research-Iran University of Science and Technology

Editor-in-chief: Mohsen Faizi

Administrative Director:

Fatemeh Mehdizadeh seraje

Administrative assistant:

AmirHosein Yousefi - Zahra Kashanidoust

Persian literary Editor: Sara Motevalli

English literary Editor: MohammadReza Attaee

Editorial Board Members:

Seyyed Gholam Reza Eslami: Associate Professor,
Tehran University

Hasan Bolkhari: Associate Professor, Tehran University

Mostafa Behzadfar: Professor,

Iran University of Science and Technology

Mohammad Reza Pourjafar: Professor,

Tarbiat Modares University

Mahdi Hamzeh Nejad: Assistant Professor,

Iran University of Science and Technology

Esmail Shieh: Professor, Iran University

of Science and Technology

Manoochehr Tabibian: Professor, Tehran University

Mohsen Faizi: Professor, Iran University

of Science and Technology

Hamid Majedi: Associate Professor, Science and

Research Branch, Islamic Azad University

Asghar Mohammad Moradi: Professor, Iran University

of Science and Technology

Gholam Hossein Memariyan: Professor, Iran University

of Science and Technology

Fatemeh Mehdizadeh: Professor, Iran University

of Science and Technology

Mohammad Naghizade: Assistant Professor, Science and

Research Branch, Islamic Azad University

Ali Yaran: Professor, Iran Ministry of Science,

Research and Technology

Design assistant: AmirHosein Yousefi

Reviewers for Volume6, Number20:

Ali Asadpour: Assistant Professor, Shiraz Art University

MohammadReza Attaee: Assistant Professor, Azad University

Parisa Hashempur: Assistant Professor, Tabriz Islamic Art

Mohamad Bagher Kabirsaber: Assistant Professor, Tehran
University

Reza Kheirodin: Associate Professor, Iran University of Science
and Technology

Shariar Nasekhian: Assistant Professor, Isfahan Art University

Ahad Nezhad Ebrahimi: Assistant Professor, Tabriz Islamic Art
University

Abdolhamid Noqrekar: Associate Professor, Iran University of
Science and Technology

Saeed Norozian: Assistant Professor, Shahid Beheshti University

Maryam Roosta: Assistant Professor, Shiraz University

Samaneh Taghdir: Assistant Professor, Iran University of
Science and Technology

Jafar Taheri: Assistant Professor, Ferdosi University

Saeid Ali Tajer: Assistant Professor, Boali University

- **Manifestation of Mundus Imaginalis in Urban Design, from Imagination to Reality
Case Study: Qibla plaza, Mashhad**
Seyed Abdolhadi Daneshpour / Zahra Ghafari azar / Fatemeh Dorosti

- **Assessment Of Islamic Housing Design Concepts, With The Aim Of Recreating In
Modern Housing**
Reza Hosseinpour / Azita Belali Oskoyi / MohamadAli Keynejad

- **Effective Factors of Place Making in the Islamic Iranian City, Case Study: Nasir
al-Mulk Mosque and Shiraz Atigh Jame' Mosque**
Ali Reza Sadeghi / Mehdi Khakzand / Omid Bagherzadeh

- **Comparative Study of Child and Environment Intercommunication from Islamic
and Western Perspective**
Morteza Mirgholami / Minoos Gharehbaglou / Parya Parsa

- **A Critique on the Urban and Architectural Processes Regarding Mehr Housing
Program, in Comparison to the Endemic Architecture and Urban Planning
Measures and Values: The Case Study of Khameer Seaport**
MohamadSaleh Shokouhi Bidhendi / Ali Sobhani / Sepehr Zhand

- **Typology of Buttresses in Iranian Architecture**
Narges Karimi / Reza Abouei / Dariush Heydar

- **Indexing of Contentment in Architecture**
Mohammad Mahvash / Mahdi Saedvandi